

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 7, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2020): 47 - 86

Sosyo-Politik Rivâyetlerin Anlaşılmasında Bağlamın Tespiti
-“Câhiliye Ölümü” Rivâyetleri Örneği-
Determining of the Context in Understanding Socio-Political Narrations
- The Example of the “Death of Jâhiliyya” Narrations-

İsa Onay

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Müdürlüğü
PhD., Presidency of Religious Affairs Trabzon Religious High
Specialization Center Directorate
Trabzon/Turkey

e-mail: onay.55@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4041-8685>

DOI: 10.33718/tid.826569

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Kasım 2020 / November 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Aralık 2020 / December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Atıf / Citation: İsa Onay, “Sosyo-Politik Rivâyetlerin Anlaşılmasında Bağlamın Tespiti -‘Câhiliye Ölümü’ Rivâyetleri Örneği”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Güz 2020): 47 - 86

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Sosyo-Politik Rivâyetlerin Anlaşılmasında Bağlamın Tespiti -“Câhiliye Ölümü” Rivâyetleri Örneği-

Öz

Hadisler, tespit ve değerlendirme kriterleri açısından çeşitli yaklaşımlara konu olmuştur. Bu kriterlerin neler olduğu ve uygulanıp uygulanmadığı ya da nasıl uygulanması gerektiğine ek olarak, öznellik sorunu rivâyetlerin kabul/reddedilmesi ve anlaşılmasında da önemli etkiye sahiptir. Bir rivâyetin Kur'an'a ve sahih sünnete, tarihe, akla uygunluk kriterlerine arz ederek tespiti ve anlaşılmasına katkı sağlayacak unsurlardan biri de sosyo-kültürel ortama dair bilgilere sahip olmaktır. Rivâyetlerin anlaşılmasında dirâyetü'l-hadîs ilimleri içinde özellikle sebebi vürûdun bilinmesi öncelikli konular arasındadır. Sebebi vürûdun tespiti mümkün olmadığı durumlarda ise rivâyetin ilişkili olduğu konu bütünlüğü ve içerdiği sosyo-kültürel bağlama ilişkin kavramlar önemlidir. Bu çalışmanın amacı, "câhiliye ölümü" temasının din dili içinde hangi unsur ya da unsurlara karşılık geldiğini, aynı zamanda musanniflerin hadisleri ele aldıkları bağlam ve konu bütünlüğünü dikkate alan bir okuma imkânı ile rivâyetin özünü tespit ve mesajını anlama çabasıdır. Bu çalışmada Kütüb-i Sitte rivâyetleri esas alınmış ancak bir senet incelemesine yer verilmemiştir. Araştırmada ihtilaflara yer verilmeksizin, rivâyetlerin fikhî boyutu ve hilâfet, biat, bağy ve devlet başkanına karşı çıkmak (hurûc) boyutları geleneksel hadis yorumculuğu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, zahiren küfür ve şirkle ilgili olduğu düşünülen rivâyetlerin, musanniflerin ve şârihlerin ele alış tarzından hareketle sosyo-politik alanla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Bağlam, İtaat, Sultan (Devlet başkanı), Cemaat.

Determining of the Context in Understanding Socio-Political Narrations - The Example of the "Death of Jâhiliyya" Narrations-

Abstract

Hadiths have been the subject of various approaches in terms of detection and evaluation criteria. In addition to what these criteria are and whether they are applied or how they should be applied, the problem of subjectivity has an important effect on the acceptance / rejection and understanding of the narrations. Having information about the socio-cultural environment will contribute to the determination and understanding of a narration according to the Quran, sound sunnah, history, and rational criteria. Especially, knowing of the vürûd reason in the sciences of dirâyatü'l-hadith is one of the primary issues in terms of understanding the narrations. In cases where it is not possible to determine of the vürûd reason, the subject integrity of the narration and the concepts related to the socio-cultural context are important. The aim of this study is to determine which element or elements in religious terminology the theme of "death of Jâhiliyya" correspond to, and providing that the opportunity to read by taking into account the context and subject integrity in which the musannifs evaluate the hadiths and understanding the message by determining the essence of the narration. This research was based on the Qutib-i Sitte narrations, but no sanad analysis was made for the narrations. In the study, without giving place to disputes, the fiqh dimension of the narrations and the caliphate were evaluated within the framework of traditional hadith interpretation which the dimensions of allegiance, bagy and opposition to the head of state (hurûc). As a result, it is understood that the narrations, which are apparently thought to be related to blasphemy and shirk, are actually related to the socio-political sphere, based on the study style of musannifs and commentaries.

Keywords: Hadith, Context, Obedience, Sultan (Head of State), Community

Giriş

Rivâyetlerin anlaşılmasına katkı sağlayacak unsurlardan biri de ait olduğu sosyo-kültürel ortamın tespitidir. Özellikle sebab-i vürûdu zikre-dilmeyen rivâyetlerin anlaşılmasında iç ve dış bağlamı tespit etmek, anlama faaliyetinin temel unsurlarındandır. Buradan hareketle rivâyetlerdeki “câhiliye ölümü” temasının dinî terminolojide hangi unsur ya da unsurlara karşılık geldiğinin tespiti, araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Rivâyetlerin ilişkili olduğu itaat konusunun başta ashap ve sonraki süreçte İslâm toplumlari için sosyo-politik etkisi, hatta bu rivâyetlerin söz konusu dönemlerde nasıl işlevsel hale geldiği gibi sorulara ilişkin değerlendirmeler bu çalışmanın sınırını aşmaktadır.¹ Ancak Hz. Peygamber sonrası yaşanan siyâsî krizde halifeye itaat etmekten uzak duran kimseler hakkında rivâyete atıflar yapıldığı görülmektedir. Bu rivâyetler söz konusu gerilimin yatışması için hâkim iradeyi tescil etmek için mi ortaya çıkmıştır yoksa şârihlerin de ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber’e nispet edilen rivâyetlerin mûcizevî bir şekilde ele alınması mı gerekir? Söz konusu geleceğe dair rivâyetlerin “vahiy kaynaklı mı olduğu yoksa siyasi etkilerle mi ortaya çıktığı tartışması” bu ve benzeri rivâyetlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda bir ikileme işaret etmektedir. Bu çalışmada *Kütüb-i Sitte* rivâyetleri esas alınmış ancak rivâyetler için bir senet incelemesine² yer verilmemiştir. Araştırmanın kapsamını aşacağı düşüncesiyle rivâyetlerin fikhî boyutu ile siyâsî bağlamlarından olan hilâfet, biat, bağı ve devlet başkanına karşı çıkmak (hurûc) boyutları ihtilaflara girmeksizin, geleneksel hadis yorumculuğu çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Rivâyetlerin müstakil bir değer taşımasının ötesinde, musanniflerin rivâyet hakkındaki kanaatlerini özellikle câmi’, musannef ve sünen türü eserlerde görmek mümkündür. Tasnif türü eserlerin belli bir algı etrafında şekillendiği kabul edildiğinde, eserlerin kendi iç sistematiği aynı zamanda rivâyetin ait olduğu düşünsel zemini de ortaya koymaktadır. Söz gelimi bir rivâyetin klasik hadis külliyatı içindeki yeri musannifin o rivâyeti ilk yorumladığı yeri göstermekle kalmayıp kendisinden sonraki

1 Tarihsel süreçte itaat rivâyetlerine atıf için bkz. Kadir Gürler, *Türk Modernleşmesi Sürecinde İktidar ve Din* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010).

2 Üzerinde durulan rivâyetlerin geneliyle ilgili olan cemaatten ne kast edildiği ve bu bağlamdaki rivâyetlerin senet incelemesi için bk. Recep Köklü, *Cemaatten Yana Tavır Almayı Emreden Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosy Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

yorumcuları da etkilemektedir. Mesela üzerinde durduğumuz rivâyetin eserlerin iman bölümlerinde değil de siyasal-sosyal alanlarla ilgili bölümlerde yer alması önemli bir detaydır. Bu aynı zamanda her bir eserin belli bir sistematik içinde okunması gerektiği bilgisi yanında diğer eserlerdeki seçmeci yaklaşımların ne derece isabetli olup olmadığını sorgulamaya ve rivâyetin asıl mesajını tespitte imkân sağlamaktadır. Tikel rivâyetlerin bir bağlamı olması gerektiği düşünülürken bu tespit edilebildiği ölçüde vürûd sebepleri ile çözülmesi, mümkün olmadığında ise dış bağlamın rivâyetin en azından özünü kavramaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırma vesilesi ile siyasî içerikli rivâyetlerin detaylarında bazı sorunların olabileceğini kabul etmekle birlikte sadece politik olaylarla örtüşmesi sebebiyle reddedilmesinin hadis değerlendirme metotları açısından sorunlar barındırdığını ifade etmek gerekmektedir. Siyasî içerikli rivâyetlerin anlaşılmasında eleştirel görüşlerin klasik hadis sistemi hakkındaki kuşku uyandıran tavrı, hadis rivâyetini ve usul geleneğini yeniden düşünmeyi hatta yeni bir metodolojiyi gerekli kıldırdığı anlaşılmaktadır.

Öncelikle metinde yer alan ve rivâyetin anlaşılması kendisine bağlı olan aynı zamanda İslâmî anlamda olumsuz bir manayı barındıran câhiliye³ kavramına temas etmek gerekmektedir. Dinî terminolojide “câhiliye” Araplarının İslâm’dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî dönemden ayırt etmek için kullanıldığı⁴ hatta Hz. Peygamber’in ve sahâbenin ilk günden itibaren kavrama atıfta bulunduğu görülmektedir.⁵

3 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'arab* (Beyrut: Dâr-u sâdır, 1414), “Chl”, 11/129; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Saffân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dârü'l-kalem, 2009), “chl”, 143; Muhammed Şükrî el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1314), 1/15; Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17; Hüseyin K. Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 95-96; Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1978), 10/499.

4 Ayrıca câhiliye kavramı hakkında bazı zayıf görüşler için bk. Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 1/15; câhiliyenin değişik boyutları için bk. Âl-i İmrân 3/154; el-Mâide 5/50; el-Ahzâb 33/33; el-Fetih 48/26; Fayda, “Câhiliye”, 7/17-19; İbn Manzûr, “chl”, 11/130; müspet nitelikler için bk. Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-marife, 2010), “Edeb”, 16.

5 Buhârî, “İman”, 22; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Yasir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1436/2015), “Talak”, 32. bk. Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 1/15; Câhiliye ile irtibatı kurulan diğer örnekler için bk. Buhârî, “Tefsir, (el-Bakara)”, 24, “Edeb”, 67; Ebû Dâvûd, “Talak”, 9, “Feraiz”, 11, 17; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Mües-

Câhiliye ölümü ise rivâyetlerde مَيْتَةُ جَاهِلِيَّةٍ / مَيْتَةُ الْجَاهِلِيَّةِ / قَتْلَةُ جَاهِلِيَّةٍ olarak geçmektedir. İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*'ta câhiliye ölümünü şu şekilde tarif etmiştir: مَيْتَةُ جَاهِلِيَّةٍ حَالَةُ الْمَوْتِ أَيْ كَمَا مَيِّتُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ مِنَ الضَّلَالِ وَالْفُرْقَةِ “Câhiliye ölümü, câhiliye halkının dalâlet ve firkat (ayrılıkçı bir yapı) içinde ölmesi gibi bir ölümdür.”⁶ İbn Manzûr'un tanımına bakıldığında câhiliye ölümü temasının iki anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi İslâm gelmeden önceki durumu yani küfür ve şirk halini karşılarken, ikincisi ise sosyal ve siyasi nizamdan uzak bir durumu ifade etmektedir. Rivâyetlere temas etmeden önce “câhiliye ölümü” ile neyin kastedildiğini anlamak adına câhiliye Arap toplumundaki sosyal ve siyasi yapının işleyişine bakmak gerekir. Arap toplumunda sosyal yapının kabile esasına dayandığı, insanın ancak mensup olduğu kabileye göre değer kazanabildiği, ırk, renk, soy ve zenginliğin üstünlük ölçüsü olarak kabul edildiği bir sistem hüküm sürmektedir. Bedevi hayat tarzının onlara sağladığı bariz vasıf otorite tanımamaktır. Araplar otoritenin her türlüüne başkaldırdığı için merkezi bir yönetim anlayışı geliştirememişlerdir.⁷ Ahmed İbrahim eş-Şerif'in aktardığı şekliyle câhiliye, kanun tanımazlık ve isyankâr (temerrüd) bir tutum içinde olmaktır. Buradan hareketle İslâm, hangi sebep ve durumda olursa olsun asabiyet davasının olduğu ve kabile asabiyetinin hüküm sürdüğü dönemi câhiliye olarak isimlendirmektedir.⁸ Câhiliye'nin tekrar edebilme potansiyeline sahip bir zihniyete işaret etmesi,⁹ Hz. Pey-

sesetü'r-risâle, 1420/2001), 3/265; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993), 1/299; Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: MARS T. ve S.A.Ş. Matbaası, 1957), 86; İbn Manzûr, “rşd”, 3/177; Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* (Beyrut: Daru İh-yai't-türâsi'l-arabi, ts.), 1/257; Fayda, “Câhiliye”, 18.

- 6 İbn Manzûr, “mvt”, 2/ 92; bk. Ebü's-Seâdât Mecdüddîn İbnü'l-Esir el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: Mektebetü'l-ilmîyye, 1399/1979), 3/837, 4/809.
- 7 Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* (İstanbul: Kuramer, 2017), 153; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Daru's-Sakî, 1422/2001), 9/221; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, 87-90; Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 70, Merkezleşme eğilimleri için bk. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 77.
- 8 Ahmed İbrahim eş-Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye ve ahdi'r-Rasûl* (Kahire: Darü'l-fikri'l-Arabî, ts.), 85; Hicretin ikinci senesine kadar Medine (şehir) anlayışı yerine kabileye bağlılık görülmekteydi. Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye*, 29-30.
- 9 Câhiliye ile ilgili önceki peygamberler arasındaki süreçlere işaret eden Neseffî (ö. 710/1310) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Hz. Peygamber'in İslâm'ın tebliğinden

gamber'in söz konusu kavram üzerinden verdiği mesajları daha anlaşılır kılmaktadır. İbn Haldûn (ö. 808/1406), yukarıda zikredilen tespitlerden hareketle "mülk siyasetinden en uzak olan millet Araplardır"¹⁰ diyerek onların kültürel kodlarını haber vermektedir. Kendisi de aynı toplumda yaşayan ve Arapların içinde bulunduğu psikolojik etkenleri iyi tahlil eden Hz. Peygamber'in câhiliye teması üzerinden verdiği mesajlar daha net anlaşılmaktadır. Arapların içinde bulunduğu bu düzensizlik ve sosyal hayattaki kaos yerine İslâm, "cemaat", "ümme", "millet/din" gibi kavramlar üzerinden ideal bir toplumsal yapıyı tesis etmeyi arzulamaktadır.¹¹ Bu ise, meselenin dinî boyutundan ziyade sosyo-politik bir niteleme olduğunu ortaya koymaktadır.¹²

1. Hadis Tasnif Sisteminin Yorum ve Anlamaya Etkisi

Burada özellikle *Kütüb-i Sitte* içinde hadislerle ilgili rivâyetlerin geçtiği bölümlere işaret edilmektedir. Câhiliye ölümü rivâyetlerine Buhârî (ö. 256/870), *Kitâbü'l-fiten* ve *Kitâbü'l-ahkâm*; Müslim (ö. 261/875), *Kitâbü'l-imâre*; Dârimî (ö. 255/869) *Kitâbü's-siyer*; Nesâî (ö. 303/915), *Kitâbü't-tahrîmü'd-dem* içinde yer vermiştir. Câhiliye ölümü teması *Kütüb-i Sitte* öncesinde ilk olarak Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musan-nef*inde yönetime dair "sultan", "sultanı zelil etmek", "ümerâ" gibi konuların işlendiği yerde "itaat etmek" ve "cemaatin gerekliliği" bölümünde

önceki küfür dönemi ilk câhiliye iken, İslâm'ın tebliğinden sonraki ancak içinde fitne ve fesadın olduğu her dönem ikinci câhiliyedir. el-Ahzâb 33/33; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013), 3/30; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 1/15; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, 15-19.

- 10 İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 367.
- 11 Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 9/221; Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hat-tâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Halep: Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932), 3/6.
- 12 Makalede temas edilen konularla ilgili ayrıca şu çalışmalara bakılabilir: Nurullah Agi-toğlu, *Hadiste Bağlam -Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi-*, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2013), 105-132; Necmeddin Şeker, *Hadislerin Anlaşılmasında Tarihî Bağlamın Rolü*, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 16/2 (2018), 7-24; Şinasi Gündüz, *Cahiliyenin Kültürel Kodları, Mîle ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2016), 8-27; Bayram Kanarya, *Hadislerde Asabiyetin Reddi ve Birlikte Yaşama Ahlakı -Cahiliye Asabiyetinden İslam Toplumuna Doğru-*, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/21 (2018), 831-848; Cemal Ağırman, *Hz. Peygamber'e İtaatın Sınırı*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1996), 65-73.

yer almaktadır.¹³ Abdürrezzâk'ın bu değerlendirme şekli söz konusu rivâyetin tasnif keyfiyetini ve kendisinden sonraki süreçte oluşan eserleri etkilediğini de ortaya koymaktadır.¹⁴

Buhârî, fiten bölümünün ikinci babında “*sizler benden sonra hoşlanmayacağınız birtakım çirkin işler göreceksiniz*” bab başlığı altında idarecilerin dünyevi işlerde iltimaslara başvuracağı, bundan dolayı haksızlıkların yaşanacağı, din konusunda da hoşlanılmayacak birtakım bid'at işlerin görüleceğine dair rivâyetlere yer verir. Bu minvaldeki rivâyetleri aktarmaya devam eden Buhârî, bununla birlikte idarecilerin açık bir küfrünü tespit etmenin imkânı olmadığında haksızlık yaptıkları görülse dahi onlara istediklerini vermenin kişilerin kendi haklarını da Allah'tan istemelerinin gerekliliğine dair rivâyetlerle aynı bağlamda câhiliye ölümü temasını içeren aşağıdaki rivâyetler yer almaktadır.¹⁵

“Her kim emirden kötü bir hareket görürse, sabretsin. Çünkü her kim sultandan (ona itaatten) bir karış dışarı çıkarsa, o kişi, câhiliye ölümüyle ölür.” “Her kim emirinden hoşlanmayacağı bir şeyin meydana geldiğini görürse, sabretsin. Çünkü her kim (İslâm) toplumundan bir karış ayrılır da bu hal üzere ölürse muhakkak o, câhiliye ölümü ile ölür.”

Müslim'in, *imâre* bölümünde yöneticilikle ilgili rivâyetleri ele alış tarzı tasnif döneminde bütüncül bakışın örneği olması açısından önemlidir.¹⁶ Bu bölümde valilerin zulmü ve kayırması anında sabrın emredilmesi, hak sahiplerine haklarını vermeseler bile âmirilere itaatın gerektiğine ilişkin rivâyetlerin ardından Müslim'in “fitneler zuhur ettiğinde ve her halükârda Müslümanların cemaate devamının vücûbu ile itaate karşı çıkmamanın ve cemaatten ayrılmanın haram kılınması” babı altında şu rivâyetlere yer vermesi dikkat çekicidir:

13 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadîs*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/329-345; Yöneticilikle ilgili hadislerin tasnif karşılaştırması için bk. Abdullah Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 106.

14 Nesâî'nin “Biat” bölümü ile Müslim'in sahihindeki “İmâre” bölümü konuya bütüncül bakış için önemli sayılabilir. Biat, itaat konusuna dair rivâyetler için bk. Nesâî, “Biat”, 1-6.

15 Buhârî, “Fiten”, 2; ayrıca bk. Buhârî, “Ahkâm”, 4.

16 Müslim şârihlerinin bab başlıklarındaki tasarrufları için Bk. İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset*, 168-178.

“Her kim itaat etmez ve cemaatten ayrılırsa câhiliye ölümü ile ölür. Her kim körü körüne (çekilmiş) bir sancağın altında savaşır, bir asabiyet adına kızar yahut bir asabiyete davet eder veya bir asabiyete yardımda bulunur da öldürülürse bu da bir câhiliye ölümüdür. Her kim benim ümmetime karşı çıkar, iyisini kötüsünü vurur; mü'mininden çekinmez; ahit sahibine verdiği sözü de yerine getirmese o benden değildir; ben de ondan değilim!”¹⁷

“Her kim emirinden (devlet başkanının) hoşlanmadığı bir iş yaptığını görürse bu duruma sabretsin. Zira her kim cemaatten bir karış ayrılır da bu halde ölürse câhiliye ölümü ile ölmüş olur.”¹⁸ “... Her kim elini itaatten çekerse kıyamet gününde Allah'a hiç bir hücceti olmadığı halde kavuşur. Ve her kim boynunda bir biat olmadığı halde ölürse, câhiliye ölümü ile ölür.”

Bu bağlamdaki rivâyetler Buhârî (3 rivâyet) İbn Abbas; Müslim (5 rivâyet) Ebu Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer; Nesâî (1 rivâyet) Ebu Hüreyre ve Cündüb b. Abdullah; Dârimî (1 rivâyet) İbn Abbas kanalıyla aktarılmıştır. Muhtevası dikkate alındığında “câhiliye ölümü” rivâyetlerinin hadis literatüründe “biat”, “sünnete sarılma”, “cemaatin gerekliliği” gibi bölümlerinin yanı sıra özellikle fiten bölümlerinde ele alındığı görülmektedir. Rivâyetlerde itaatten çıkmak, elini itaatten çekmek, boynunda biat olmadan ölmek, emire kızmak, sultana karşı çıkmak, cemaatten ayrılmak, asabiyet uğruna mücadele etmek, mü'mine karşı savaşmak, ahit sahibine karşı sözünü tutmamak gibi durumlarla ilgili olarak “câhiliye ölümü ile ölür”, “benden değildir” ve “Allah'a karşı bir delili olmaz” tehdit ifadeleri yer almaktadır. Öncelikle rivâyetlerin ana temasını tek tek ele almaktayız.

1.1. Devlet Başkanına Karşı Çıkararak Ölmek

Rivâyetlerde yönetim kademesindeki kimselerle ilgili sultan, melik, emir, halife, imam, râî gibi kavramların genel manada güç, hâkimiyet, otorite sahibi ve kendisine itaat edilmesi gereken kimse anlamında her kade-

17 Nesâî'nin bu lafız ve manada Cündüb b. Abdullah ve Ebu Hüreyre'den aktardığı iki rivâyet Elbânî'nin değerlendirmesine göre sahihtir. Nesâî, “Tahrimü'd-dem”, 27. Ayrıca bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/339; Buhârî, “Fiten”, 2; Müslim b. Haccâc, *Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî (Beyrut: Daru İhyai't-türâsi'l-arabî, ts.), “İmâre”, 13.

18 Müslim, “İmâre”, 56; Abdullah b. Abdurrahman ed- Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Daru'l-muğni, 1412/2000), “Siyer”, 75.

meden yöneticiyi kapsadığı görülmektedir.¹⁹ Müslüman toplumlarda dini ayakta tutan, sünneti yaşatan, ezilenleri ve zayıfları koruyan; hakların ve görevlerin yerine getirilmesini sağlayan, emniyeti garanti eden, ihanetten kaçınan bir imamın olması gerektiği benimsenmiştir.²⁰ Durum böyle olmakla birlikte rivâyetlerin, bazı idarecilerin kendilerinden beklenen yönetim anlayışına muhalif davranması karşısında dahi kendilerine itaat etmeye sevk ettiği ortadadır.²¹ Hadis uleması bu rivâyetleri değerlendirirken meseleyi, devlet başkanının hoşlanılmayacak davranışlarının neler olabileceği ve ona isyana kalkışmanın niçin yersiz olduğundan hareketle izah etmeye çalışmışlardır. Devlet başkanının hoşlanılmayacak davranışları Kastallânî (ö. 923/1517) ve Kamil Miras (ö. 1957) gibi âlimler tarafından dinî umdelere aykırı bazı hareketler ve tasarruflar olarak değerlendirilmektedir.²² Abdürrezzâk, bahsi geçen yöneticilerin, “imâretü’s-süfeha/basit kimselerin yönetimi” olduğu, bunun da Hz. Peygamber tarafından “rehberliğime ve sünnetime uymayan kimseler” olarak açıklandığını aktarmaktadır.²³ Bu tarz bir idari anlayışa sahip kimseleri, Hz. Peygamber “ümmetim için ancak dalâlete düşüren liderlerden korkarım...”²⁴ sözleri ile haber verirken, Hz. Ömer de İslâm’ın yıkılışını dalâlete davet eden yö-

19 İmamoglu, *Hadis ve Siyaset*, 33-49; Hadis rivâyetlerinde sultan ifadelerinin siyasi bir içerikten ve unvandan ziyade Kur’an’da soyut olarak vurgulanan güç, otorite gibi anlamlarından hareketle hadislerde manen rivâyet etkisiyle emir, halife gibi kavramların yerine kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte benzer şekilde kavramlaşmanın sonra olduğu düşüncesinden hareketle hadislerin uydurma olmayacağı zira zikredilen unsurlara ek olarak râvelerin sika olduğu görülmektedir. bk. Yavuz Köktaş, “Hadislerde Geçen ‘Sultan’ Kelimesine Dair”, *Usul: İslâm Araştırmaları* 9 (2008), 229-242; ayrıca idarecilerin hak ve sorumlulukları için bk. Hüseyin Kayapınar-Necati Yeniel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 11/175-177; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 2/473-475.

20 Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 3/2; Abdulkâdir Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012), 2/761.

21 Buhârî, “Fiten”, 2; Müslim, “İmâre”, 56; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sâri* (Mısır: Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, 1323/1905), 10/169.

22 Kastallânî, *İrşâdü’s-sâri*, 10/169; Babanzâde Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, ed. Salih Şengezer vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 8/530.

23 Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/346.

24 Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Mektebetü Musatafa el-bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Fiten”, 33.

neticilere bağlamaktadır.²⁵ Dalâlete düşüren devlet adamı, sünnet çizgisinden uzaklaşarak dinî istismara varan uygulamalar sergileyen, bid'at, günah ve kötülüğe çağırın kişi olarak yorumlanmaktadır.²⁶ İdareciler tarafından dinî hassasiyetin yitirilmesi ve yadırganacak uygulamaların toplumu rahatsız etmesine ilişkin durumu Müslim *Kitâbü'l-imâre*'de Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) vasıtasıyla şöyle aktarmaktadır:

“İnsanlar Resûlullah'a hayrı soruyor; ben de başıma gelir korkusu ile ona şerri soruyordum. Yâ Resûlallah! Biz câhiliye ve kötülük içinde idik. Sonra Allah bize bu hayrı getirdi. Acaba bu hayırdan sonra şer var mı? dedim. “Evet” cevabını verdi. Ya bu şerden sonra bir hayır olacak mı? Dedim. “Evet! Ama onda duman olacaktır!” buyurdu. Ben, “Onun dumanı nedir?” dedim. “Benim sünnetimden başka yol tutan; benim yolumdan başka yolda giden bir kavim! Onların kimini tanyacak; kimini yadırgayacaksın!” buyurdu. Ben: “Bu hayırdan sonra bir şer olacak mı?” diye sordum. “Evet! Cehennem kapılarında birtakım dellâller!...²⁷ Cehenneme gitmek üzere bunlara kim icabet ederse onu oraya atarlar.” buyurdu. Ben: “Yâ Resûlallah! Onların vasıflarını söyle!” dedim. “Evet! Bizden bir kavim! Bizim dilimizle de konuşurlar!” buyurdu. “Yâ Resûlallah! Bu başıma gelirse ne buyurursun?” dedim. “Müslümanların cemaati ile imamından ayrılmazsın!” buyurdu. (Ben tekrar): “Şayet cemaatleri ve imanları yoksa?” dedim. “Bu fırkaların hepsinden uzaklaş! Velev bir ağacın kütüğünü ısırp bu halde iken ecel sana gelsin!” buyurdular.²⁸

Fiten ve İmâre bölümündeki diğer hadislerden bu durumun sadece dinî meselelerle ilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Buhârî, “benden sonra hoşlanmayacağınız şeyler göreceksiniz” babında ve Tirmizî, “Başımızda bizim haklarımızı vermeyen fakat kendi haklarını bizden isteyen devlet adamları bulunursa”²⁹ rivâyeti ile idarecilerin iltimas gibi olumsuz vasıf-

25 Dârimî, “Mukaddime”, 23.

26 Tirmizî, “Fiten”, 72; bk. Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'-Ahvezi bi şerhi camii't-Tirmizî* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 6/ 483-484, 537.

27 Kâdî İyâz (ö. 544/1149) bu hadiste yer alan, “cehennem kapılarındaki dellâllar” ifadesini Haricîlerle Karmatîler (aşırı Şîî İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümre) gibi bid'at ve dalâlet propagandası yapan âmirler şeklinde izah etmektedir. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/17.

28 Müslim, “İmâre”, 51; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1. Dilleriyle dinsel argümanları kullanırlar fakat kalplerinde bunun bir karşılığı yoktur. Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 6/56.

29 Tirmizî, “Fiten”, 30.

larını ortaya koymaktadır. Nesâî de, “haksızlık yapan idareciler desteklenemez” babındaki rivâyetler yanında “zalim idareci karşısında hakkı söylemenin cihad olduğu” rivâyetlerine³⁰ yer vererek idarecilere karşı sergilenmesi gereken tavra işaret etmektedir. Kayırmaların artacağı, idarecilerin devlet malını kendilerine tahsis ederek kullanmaları ve despotluk yapmaları, dünyevi çıkarlar doğrultusunda toplum içindeki bazı kimselelere haksızlıklar yapılacağı rivâyetlerin ana temasıdır.³¹ Tüm bu olumsuzluklar yaşansa dahi -ki yakın vadede yaşanacağı mücizevî olarak haber verilmiştir-³² rivâyetlerin yorumunda sultana karşı isyan, haksız yere kan dökülmesine kapı aralayacağı için doğru bulunmamıştır.³³

Diğer bir konu da kendisine itaat edilen devlet başkanının/sultanın mü'min, kâfir, fâsık, adil, zalim oluşuna göre sergilenecek tavrın niteliğidir. İdareciye itaatin sınırı, sizden olan toplumsal otorite sahiplerine (ül'l-emr) itaat edin ayeti³⁴ çerçevesinde “Allah'a isyanın olduğu yerde mahlûka itaat olmaz”³⁵ prensibi ile kayıt altına alınmıştır. Rivâyetlerde namaz kıldıkları sürece onlarla savaşılmayacağı,³⁶ açıkça küfür durumu olmadığı sürece sabrederek itaat etmek gerektiği, idarecinin yapmış olduğu zülüm ve haksızlıkların karşılığını göreceği gibi itaat edenlerin de

30 Nesâî, “Biat”, 35, 37; Tirmizî, “Fiten”, 72.

31 Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-fikir, 1428/2007), 14/389; Muhammed el-Emîn b. Abdullah Hererî, *el-Kevkebül-vehhâc ve'r-ravza'l-behhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Cidde: Dâru'l-minhâc, 1430/2009), 20/74; Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/533.

32 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim* (Beyrut: Daru'l-marife, 1418/1997), 12/435; Hererî, *el-Kevkebe'l-vehhâc*, 20/74.

33 Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 27; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 10/ 169; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14/390.

34 en-Nisâ 4/59.

35 Müslim, “İmâre”, 39; Nesâî, “Biat”, 34. Muaviye'nin hilafeti konusunda Davudoğlu, biat ve tayin olmaksızın zorla hükümdar olan kimseye de itaatin bu çerçevede vacip olduğunu temellendirmiştir. bk. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/11; Muaviye ve Hz. Ali arasındaki siyasi çekişme ve hilafet iddiasında ara formül olarak isyan etme ve itaat etmeme gibi bir çözüm bulunmuştur. Nazari olarak Muaviye, Ali'ye karşı isyan etmiş değildir; çünkü Ali'ye biat etmemiştir. Aksine üçüncü Halife Hz. Osman'ın ölümünden beri ona muhalefet ediyordu. bk. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 218-219. Aksi takdirde birlikteliği bozmak isteyenleri öldürünüz hadislerinin anlaşılması güç bir durum arz edecektir.

36 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/452; Müslim, “İmâre”, 62-63; Tirmizî, “Fiten”, 30.

itaatlerinin karşılığını göreceklerine değinilmiştir.³⁷ Sultanın kâfir olması ve küfrü emretmesi dışında onun tarafından dinî ve dünyevi meselelerde ortaya çıkan zulüm, kayırma ve haksızlıklara karşı sabretmek, ona itaat etmek, cihad için davet ettiğinde birlikte cihada çıkmak, zekât vermek gibi bütün meselelerde itaatin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Zira imama karşı çıkmayı mubah görmek fitnelerin çoğalmasına, fesadın yayılmasına, kan dökülmesine, emniyet ve asayişin zayıflamasına, istikrarsızlığa, sebep olur.³⁹ Dört mezhep içinde kuvvet kazanmamış bir görüşe göre ise fıskı, zulmü ve hakları yerine getirmemesi, Müslümanların mallarını heder etmesi, dinî işlerini yüzüstü bırakması gibi nedenlerle imam görevden el çektilir. Sonuç olarak devlet başkanlığında adalet gerekli şartlardan biri olmakla birlikte, dört mezhepte ve Zeydiyye mezhebinde fâsık ve fâcir imama isyan haram sayılmıştır.⁴⁰ Zaten başlangıçta kâfirin imametinin kabul edilmeyeceğinde ulemanın icmanın olduğunu söyleyen Nevevî (ö. 676/1277), daha sonra küfür halinin ortaya çıkması durumunda azlin vacip olduğunu söylemektedir.⁴¹ Yöneticilerle ilgili hadislerin sadece zikredilenlerle ibaret olmadığı idareciliğin büyük bir sorumluluk gerektirdiğine dair hadisler⁴² dikkate alındığında söz konusu mutlak itaat rivâyetlerine dayanarak idarecinin sorumsuzca bir tavrın sergilemesi mümkün değildir.

1.2. Cemaatten Ayrılarak Ölmek

“Cemaat” kavramı İslâm düşünce tarihinde, “sahâbe-i kirâm, ilim ehli ve müçtehid âlimler, sevâd-ı a’zam, devlet başkanına bîat hususunda fikir birliği içindeki Müslümanlar, hakka ittibâ edenler, ehlü’l-hal ve’l-akd

37 Buhârî, “Fiten”, 2; Müslim, “İmâre”, 38.

38 Konuya dair rivâyetler için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 14/390; Muhammed b. Ali Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, thk. Enver Bâz (Mısır: Daru’l-vefa, 1429/2008), 5/370.

39 Bk. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/17; Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/530.

40 İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 14/390; Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/532; Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/762.

41 Nevevî, *el-Minhâc*, 12/432; Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 14/390; Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/532.

42 Bk. Müslim, “İmâre”, 16, 43, “İmân”, 229, “Zekât”, 91; Buhârî, “Cum’a”, 11, “İlim”, 2, “Zekât”, 16, “Ahkâm”, 7, 8; Naim - Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/549; Nesâî, “Zekât”, 77; Tirmizî, “Zühd”, 41, “Ahkâm”, 4, 8; Ebû Dâvûd, “İmâre”, 2.

ve herhangi bir amaçla bir araya gelen insanlar”⁴³ gibi geniş bir yelpazede değişik anlam yüklemelerine zemin oluşturmuştur. İlave olarak İslâm toplumunu tesis etmede Kur’an ve sünnetin üzerinde çokça durduğu anahtar kavramların başında cemaat ve tefrika kavramları gelmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber’in, müşahede ettiği sosyal, ekonomik, hukuki, idari sorunlarla başa çıkma çabası ve sorunların tekrar ortaya çıkarak ihtilaf, ayrışma ve tefrikaya sebep olmaması ve toplumsal yapının güçlü ve yekvücut olması adına tavsiyeleri nübüvvet sürecinde net bir şekilde görülmektedir.

Daha önce aktarılan hadisler bağlamında idari işlerdeki kayırmaların ve haksızlıkların, dinî alanda ise bid’at uygulamalarının ayrışmaya sebep olduğu görülmektedir.⁴⁴ Dinî alandaki bid’at uygulamaların başında namazların tehir edilmesi rivayette şu şekilde yer almaktadır:

“Benden sonra namazı vaktinde kılacak ve geciktirecek idareciler olacak. Siz onlarla birlikte namazı kılın. Onlar namazı vaktinde kılar, siz de onlarla birlikte kıyorsanız bu onların ve sizin lehinizdir. Onlar namazı geciktirirlerse siz onlarla birlikte kılın. Bu sizin lehinize, onların ise aleyhinedir. Kim cemaatten ayrılır da ölürse onun ölümü câhiliye ölümüdür.”⁴⁵

Ebû Dâvûd, cemaatten ayrılanlarla ilgili hadisleri *Kitâbü’s-sünne* içinde Hâricîlerle bağlantılı olarak şu rivâyetler çerçevesinde ele almıştır: “Kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslâm’ın bağını boynundan çıkarmış olur.”⁴⁶, “Benden sonra fey konusunda kendilerini tercih eden idareciler olacak... Bana kavuşuncaya kadar sabredin.”, “Sizin başınıza bazı tasarruf-

43 Köklü, *Cemaatten Yana Tavır Almayı Emreden Rivâyetler*, 12-26.

44 Buhârî, “Fiten”, 2; Müslim, “İmâre”, 55; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebeüt’r-rüşd, 1409/1989), 7/452.

45 Abdurrezzak, *Musannef*, 2/379. Ziyad’ın namazı geciktirmesine karşılık tepki için bk. Nesâî, “İmâmet”, 2; namaz gibi temel ibadetlerde ayrışmanın olmasının daha büyük bir kötülük barındırdığını bunu önlemek bağlamında namazların hacda nasıl kılınacağına dair eleştiri ve siyasi idareye tepki olmasın diye itaati öngören rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/364; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 75. Müslim, “Mesacid”, 238; Darimî, “Salat”, 25. Başka bir rivayette ise sabah akşam içki içerek boğazında içki olduğu halde ölen kimsenin de câhiliye ölümü ile öleceği ve kıldığı namazın kırk gün kabul olunmayacağı haber verilmektedir. Hadisin râvileri sika kabul edilmiştir. Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, 5/68.

46 Buhârî, “Ahkam”, 4; Darimî, “Siyer”, 76.

larını beğeneceğiniz ve bazı tasarruflarını hoş karşılamayacağınız idareciler olacak... Namaz kıldıkları sürece onlarla savaşmayın.”, “Toplum birlik ve dirlik içinde iken kim onu ayırmaya, parçalamaya çalışırsa boynunu vurun.”⁴⁷ Bu noktada Ebû Dâvûd, “İslâm toplumundan ayrılanlarla savaşmanın hükmü” babında yer verdiği hadisler yanında *kitabü's-sünne* bölümünün ilk babında sünnetin tefrikayı önleyici boyutuna dikkat çekerek “yetmiş üç fırka” rivâyetleri ile sünnet konusunu (itikâdî anlamda) temellendirdiği görülmektedir. Onun “Her kim (İslâm) cemaatinden bir karış uzaklaşırsa (o kimse) boynundan İslâm bağına çıkarmış olur.” rivâyetinden ve farklı bablarda aktardığı rivâyetlerden hareketle cemaatten ayrılmayı İslâm’dan ayrılmak anlamında değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü âlimlerin yorumlarında İslâm toplumundan ayrılan kişi, aynı zamanda İslâm ile ilgili olan bağlarını da koparma tehlikesi ile karşı karşıya geldiği dile getirilmektedir.⁴⁸ Nesâî de (قَتْلُ مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ) babında, “Benden sonra fesat çıkacak, kötülükler olacaktır. Kimin cemaatten ayrıldığını veya Muhammed ümmetinin düzenini bozmak istediğini görürseniz kim olursa olsun öldürün. Zira Allah’ın yardımı cemaat üzerinedir. Şeytan, İslâm cemaatinden ayrılanla beraberdir.”⁴⁹ rivâyetine yer vermektedir. Buna göre İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210), cemaatten ayrılma ve İslâm bağına boynundan çıkarma hadisi hakkında değerlendirmelerde bulunarak bu ifadeyi “sünneti terk etmek ve bid’atlere tabi olma” olarak izah etmiştir.⁵⁰ Bu konudaki rivâyetler “Allah’ın tek ilah ve benim de onun Resulü olduğuma şahitlik eden kimsenin kanı şu üç durumdan biri ile helal olur: Evli bir kimse zina ettiğinde, kısas, dini terk etmek ve cemaatten ayrılmak.”⁵¹ rivâyeti bağlamında değerlendirildiği takdirde cemaatten ayrılmak ile dini terk etmek kast ediliyorsa bu durumdaki kişinin öldürülmesine hükmedilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmış olacaktır. Konunun makalenin sınırlarını aşması nedeniyle irtidâd meselesini alanda yapılan diğer çalışmalara havale etmek istiyoruz.

Rivâyetlerde ayrışmayı ortaya çıkaran durumlardan biri de aynı

47 Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30; Müslim, “İmâre”, 59-66.

48 Kayapınar- Yeniel, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 15/579.

49 Nesâî, “Tahrimü'd-dem”, 6; Müslim, “İmâre”, 14; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30.

50 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/64.

51 Müslim, “Kasâme”, 26; Tirmizî, “Diyât”, 10; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid-Sâid el-Lehhâm (Dımaşk: Dar-u Risâle, 1430/2009), “Hudûd”, 1.

anda iki kişinin halifelîği ilan etmesi meselesidir. Tarihsel süreçte nasıl uygulandığından ziyade rivâyetlerin zahiri toplumsal birlikteliği muhafaza edebilme ilkesini hedeflemektedir. Bu çerçevede “İki halifeye aynı anda biat edilmesi” söz konusu olduğunda ikincisinin öldürülmesini emreden⁵² ve “birinciye yaptığınız biate bağlı kalınız...”⁵³ rivâyetlerinin siyaset geleneğindeki yansımaları önemli olmakla birlikte ulema aynı anda iki halifenin olamayacağına ittifak etmişlerdir. Bu hadisler devlet başkanı aleyhine ayaklanan ve Müslümanların birliğini bozmak isteyen kimsenin öldürülmesini emretmektedir. Bu durumdaki kişi öncelikle nasihat ve telkinlerle ikna edilmeye çalışılır. Ancak Müslümanların birliğini bozan veya halifelik ilanında bulunan kişi bundan vazgeçmezse öldürülür.⁵⁴ İbn Hacer’in, “cemaatten ayrılmaktan kasıt, kendisine yapılan biat neticesinde tayin edilen yöneticiyi görevden almak için çaba ve girişim içinde olmaktır.”⁵⁵ şeklindeki açıklamalarında cemaatten ayrılmanın basit bir olay olmadığı bilakis “sultanı zelil etmek”⁵⁶ gibi bir boyutu olduğu görülmektedir. Fiten rivâyetleri ile özdeşleşen Huzeyfe b. Yemân’ın ilk siyasi hadiselerine bir tepki olarak Hz. Osman’ın şehadeti ile ilgili olarak siyasi iradeye karşı çıkanları uyarmak amacıyla aktardığı, “Allah’ın sultanını zelil etmek için girişimde bulunan kimseyi daha ölmeden önce Allah bu dünyada zelil eder.”⁵⁷ anlamındaki rivâyet dikkat çekicidir.

Müslüman kimsenin taşıması gereken nitelikler Allah’a karşı kulluk görevlerinin yanında idarecilere karşı samimi olmak (مُنَاصَحَةٌ وَوَلَاةُ الْأَمْرِ) ve birlikteliği muhafaza etmek olarak telkin edilmektedir.⁵⁸ Rivâyetlerden hareketle cemaatten ayrılmanın ve üzerinde oldukları değerlere muhalefet etmenin itikâdî ve siyasî birtakım sonuçlarının olacağı muhakkaktır. Bazı rivâyetlerde irtidâd ve bid’at manası ön plana çıkarken bazı rivâyetlerde

52 Müslim, “İmâre”, 14, 15.

53 Buhârî, “Enbiya”, 50; Müslim, “İmâre”, 44; İbn Mace, “Cihad”, 42.

54 Müslim, “İmâre”, 59-61; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim*, 9/24; Kayapınar - Yenieli, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 15/582; Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî* (Beyrut: Dâru'l-marife, ts.), 7/123.

55 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14/390.

56 Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: y.y., 1399), 1144.

57 Abdürrezzâk, *Musanef*, 11/344; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 1144-1145.

58 Tirmizî, “İlim”, 7.

cemaatten ayrılmanın siyasî tezahürü ise meşrû devlet otoritesine isyan olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda da İslâm toplumunda ayrılıkçı faaliyetlere girişip, siyasî otoriteye karşı savaşa girişen gruplarla savaşılabileceği fakat cemaatten ayrılıp herhangi bir şiddete bulaşmayan kimselerle sırf onları tekrar cemaatin benimsediği değerlere döndürmek için savaşılamayacağı söylenebilir.⁵⁹

1.3. Asabiyet Uğruna Ölmek

Hadislerde câhiliye ölümüne sebep olacak tavırlardan biri de asabiyet uğruna mücadele ederken ölmek olduğu haber verilmektedir. Ebû Hüreyre'nin rivâyet etmiş olduğu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Her kim itaat etmez ve cemaatten ayrılırsa câhiliye ölümü ile ölür. Her kim körü körüne (çekilmiş) bir sancağın altında savaşır, bir asabiyet adına kızar yahut bir asabiyete davet eder veya bir asabiyet uğrunda yardımda bulunur da öldürülürse bu da bir câhiliye ölümüdür. Her kim benim ümmetime karşı çıkar, iyisini kötüsünü vurur; mü'mininden çekinmez; ahit sahibine verdiği sözü de yerine getirmezse o benden değildir; ben de ondan değilim!”⁶⁰

Diğer rivâyetlerden farklı olarak bu rivâyette itaatsizliğin ideolojik bir yapı etrafında haksız eylemlere dönüşeceği haber verilmektedir. Burada sorulması gereken ise ortaya çıkan bu oluşumun İslâm ile bir bağının devam edip etmediğidir. Bir başka ifadeyle söz konusu rivâyette yer alan “benden değildir” ifadesi Müslüman değildir olarak mı yoksa bu fiilin vahametine işaret eden şiddetli bir uyarı olarak mı anlaşılmalıdır? Yukarıda pasif bir şekilde ayrılanlarla ilgili bir mücadelenin olmayacağı ifade edilmişti, fakat burada rivâyette yer alan asabiyet kavramının Arap kültürü ile ilişkisi üzerinden Hz. Peygamber'in amaçladığı toplumsal yapının dayanaklarına işaret etmek gerekir.

İslâm öncesi Arap toplumunda insan haklarının garantisi, mensubu bulunduğu kabiledir.⁶¹ Kabilenin sürekliliğini sağlayan ve ilişkilerin üzerine inşa edildiği “asabiyet”⁶², herhangi bir dış tehlikeye karşı koy-

59 Köklü, *Cemaatten Yana Tavır Almayı Emreden Rivâyetler*, 24, 154.

60 Müslim, “İmâre”, 53, 54, 57.

61 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/755; Cevâd Ali, *Mufassal*, 10/157.

62 Cevâd Ali, *Mufassal*, 7/392; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 204; İbn

mak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerini harekete geçiren birlik ve dayanışma ruhunu temsil etmektedir⁶³ Özellikle savaşların sebeplerine bakıldığında kabilecilik ruhu, tarafgirlik, körü körüne bağlılık, intikam duygusu ve kolektif hareket etme vardır.⁶⁴ Bundan dolayı Hz. Peygamber, “İslâm dışı bir gaye etrafında gruplaşma”⁶⁵ manasına gelen asabiyet/ırkçılık yapmamaları hususunda Müslümanları kesin bir dille uyarmıştır.⁶⁶ Buna göre yasaklanan, bir kimsenin milletini sevmesi ve ilgi göstermesi değil⁶⁷, sırf akrabalık ve soydaşlık nedeniyle zalimane ve haksız davranışları karşısında bile onları müdafaa ve himaye etme anlayışına dayanan asabiyettir.⁶⁸ Çünkü “asabiyet, bir kimseye kendi kabilesiyle birlikte cehennemde olmayı başkalarıyla cennette olmaya tercih ettirecek kadar güçlü bir duygudur.”⁶⁹ Bu fanatizm ve tarafgiriğin insanları düşürdüğü kötü durumu Allah Resûlü “...burnuyla dışkı yuvarlayan pislik böceğinden daha değersiz” ve “bir kuyuya yüzüstü düşüp de kuyruğundan çekilerek kurtarılmaya çalışılan deve gibi”⁷⁰ teşbihleri ile haber vermektedir.⁷¹ Asabiyet öyle bir körlük ki kişinin hangi dava için, neden mücadele ettiğini kendisine unutturan hakkı göremeden (immiye/ümmiye) ve doğruyu yanlıştan ayırt etmeden yapılan bütün mücadeleleri ifade etmektedir.⁷² Asabe uğruna mücadele etmek, kızmak ve pro-

Haldûn'un (ö. 808/1406) devletin kuruluşu ve devamında savunduğu asabiyet düşüncesi ile İslâm'ın mücadele ettiği ve câhiliye anlayışı farklılık arz etmektedir. bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, 334.

63 Çağırıcı, “Asabiyet”, 3/453; Kayapınar-Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 16/393-394; Cevâd Ali, *Mufassal*, 7/397.

64 Bk. Çağırıcı, “Asabiyet”, 3/453; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 207; Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud* (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 14/19; Cevâd Ali, *Mufassal*, 7/397; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/452; Müslim, “Birr ve sıla”, 62.

65 Recep Şentürk-Kadir Canatan, “İrkçilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/126.

66 Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, 14/19.

67 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 111-112.

68 Kayapınar-Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 16/394-396.

69 Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 206; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996), 6/223.

70 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 110, 111; Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, 14/16.

71 Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, 14/18; Kayapınar-Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 16/394-396.

72 Nevevî, *el-Minhâc*, 12/238, 441. Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî ala Mişkâti'l-mesâbih*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî (Riyad: Mektebetü nez-

paganda yapmak hevâ ve hevese göre hareket anlamına geldiği; hak adına olmadığı için câhiliye devri âdetlerinden kabul edilmiştir. Bu şekilde ölen kimse de şehit değil âsi olarak kabul edilmiştir.⁷³

1.4. (Zamanın) İmamı(nı) Tanımamak (Biat Etmeden Ölmek)

Siyasi idareyi tanımamak, biat etmemek, biatten el çekmek de câhiliye ölümü ile irtibatlandırılmıştır. Bu konudaki ilk rivâyetlerden en dikkat çeken Müslim'in *Sahih*'inde aktardığı şu rivâyettir:

مَنْ خَلَعَ يَدًا مِنْ طَاعَةِ لَقِيَّ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا حُجَّةَ لَهُ وَمَنْ مَاتَ وَلَيْسَ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً

Bu rivâyetin ilk kısmında ise peygamber sonrasında yaşanan siyasi gerilime dikkat çeken bir durum söz konusudur. Rivâyete göre Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Muâviye zamanında Harre vakası⁷⁴ olup bittikten sonra Abdullah b. Muti'nin yanına geldi. İbn Muti, Ebû Abdurrahman'a oturması için bir minder verin deyince, İbn Ömer, 'Ben sana oturmak için gelmedim, sana şöyle bir hadis söylemeye geldim: Ben Resûlullah'ı, "Her kim elini itaatten çekerse kıyamet gününde Allah'a hiç bir delili olmadığı halde kavuşur. Kim boynunda bir biat olmadığı halde ölürse, câhiliye ölümü ile ölür." buyururken işittim."⁷⁵

Bu konudaki rivâyetlerden biri de "kim imam-

zâr Mustafa, 1417/1997), 8/2561; Sîndî, *Hâşiyetü's-Sîndî*, 7/123. Asabiyetin tehlikesi-
ne işaret eden hadisler için bk. Müslim, "İmâre", 47-53.

73 Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/19.

74 Müslim, İmâre, 58; Harre: Medine'nin siyah taşlarla kaplı olan yeridir. Burada Yezid b. Muâviye zamanında 63 tarihinde Şâm askerleri ile Medineliler arasında şiddetli bir çarpışma olmuş; neticede Şamlılar galip gelmişlerdi. Bu çarpışmanın sebebi Yezid'in içki kullanıp namazı bırakacak kadar yolunu şaşırması idi. Medinelileri Yezid'e ısındırmak için Vâli Osman b. Muhammed Şam'a bir heyet göndermişti ki hadiste bahsi geçen Abdullah b. Mutî' de o heyette idi. Bunlar Yezid'den fevkalâde ikram gördükleri halde onun içki içtiğini, namazı bıraktığını müşahade edip döndüklerinde, "Biz öyle bir adamın yanından geliyoruz ki, dini yok, şarap içiyor; hatta sarhoş olup namazı terk ediyor, çalgı çalıyor; önünde oyunlar oynanıyor! Allah'a şahadet ederiz ki biz onu hal' ettik!" dediler. Bunun üzerine Medineliler Yezid'i hal' ederek Abdullah b. Hanzala'ya biat ettiler. Yezid de üzerlerine Şam'dan bir ordu gönderdi. Harb ettiler. Ensarın Kumandanı Abdullah b. Hanzala Muhacirlerin Kumandanı da Abdullah b. Mutî' idi. Şam ordusu ise Müslim b. Ukbe'nin kumandasında idi. Abdullah harbi kaybedince Mekke'ye giderek orada Abdullah b. Zübeyr'in maiyetine girmiştir. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/22.

75 Müslim, "İmâre", 58.

sız (itaat etmeden) ölürse câhiliye ölümü üzere ölmüş olur.”⁷⁶ rivâyetidir. Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855), Muâviye kanalıyla Hz. Peygamber’den aktarmış olduğu rivâyette imama itaat olmadan ölmek câhiliye ölümü olarak nitelendirilmiştir. Aynı rivâyet İbn Ömer kanalıyla Ebû Dâvûd’un (ö. 204/819) *Müsned*’inde yer almakta ve rivâyetin sonunda kim elini itaatten çekerse kıyamette bir delili olmaz ifadesi de yer almaktadır. Ancak bu rivâyetin sened zincirinde yer alan Harice b. Mu’sab (ö. 168/784) “metrukü’l-hadis” sayıldığı için bu rivâyet zayıftır.⁷⁷ Benzer bir lafızla مَاتَ وَكَيْسَى (نه إمامًا) İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) aktardığı bir rivâyette ise “imamı olmadan ölen kimsenin câhiliye ölümü ile öldüğü” haber verilmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680) kanalıyla aktarılmış bu rivâyette Muhammed b. Yezîd b. Rifaa (ö. 248/862) “daîfü’l-hadis” olmasından dolayı rivâyet zayıf sayılmıştır. Ancak bu rivâyetin izahı sadedinde eserinde bilgiler aktaran İbn Hibbân, Ebû Hâtim’in (ö. 277/890) “insanları Allah’a itaate çağıran bir imam” ifadesiyle “Resûlullah’a iman etmeden ölenlerin kastedildiğine” dair görüşüne yer vermektedir.⁷⁸ Taberânî’nin (ö. 360/971) ve Heysemî’nin (ö. 807/1405) aktardığı “imamsız olarak ölen câhiliye ölümü ile ölmüştür” rivâyeti, râvileri sebebiyle zayıf sayılmıştır.⁷⁹ Yine Taberânî’nin aktardığı bir rivâyeti Heysemî de *Zevaid*’de İbn Abbas tarikiyle özetle şöyle aktarmaktadır: “Resûlullah Tebük’te kardeşlik anlaşması yaptığında kendisini kimse ile kardeş ilan etmediği için tepki gösteren Hz. Ali’ye, ‘Benden sonra daha peygamber yok. Harun’un Musa yanındaki konumu⁸⁰ ne ise sen de benim yanımda öyle olmak istemez misin? Seni seven güven ve emniyet içinde olur. Sana öfke duyan kimse câhiliye ölümü ile ölür. Allah onu İslâm’daki amelleri ile hesaba çeker.” Bu rivâyetin râvilerinden Hâmid b. Âdem el-Mervezî, “Kezzâb” yani hadis uyduran kimsedir.⁸¹ As-

76 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/88. Şuayb Arnaût hadisin sahih li gayrihi oluşunu değerlendirmektedir.

77 Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd, *Müsnedi Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abülmuhsin et-Türkî. 4. cilt. (b.y.: y.y., 1419/1999), 3/425.

78 Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1414/1993), 10/435.

79 Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid ve Menbeu’l-fevâid*, thk. Hüsameddin Kuddusî (Kahire: Mektebetü’l-kuddusî, 1414/1994), 5/218.

80 Rivâyetin bu kısmı için bk. Buhârî, “Fezâilü’s- sahâbe”, 9; Tirmizî, “Menâkıb”, 20.

81 Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, 9/111, 121; Rivâyetin diğer tariklerinde “Yahudi veya Hristiyan olarak ölür...” geçmektedir. Eleştirisi için bk. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdil-

lında rivâyetin Hz. Ali ile ilgili olan kısmı câhiliye ölümünün siyasi içerik taşıdığını göstermektedir. Diğer taraftan bu ifadenin siyasi çekişmelerde argüman olarak kullanılması da Hz. Ali'nin hilafetinin devamını sağlama ve muhaliflere karşı bir cevap niteliği taşımaktadır.

İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), fiten bölümünde⁸², câhiliye ölümünü (الْأَمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ) şeklinde rivâyet ederken diğer bir rivâyette (أَنْ تَمُوتَ وَلَا إِمَامَ عَلَيْكَ) ifadesinin devamında “cemaatten ayrılan İslâm bağıny boynundan çıkarılmış olur” rivâyetine yer vermektedir. İtaatten kaçınmak veya el çekmek ya da yaptığı itaatten vazgeçmek boyutları ile yer alan⁸³ câhiliye ölümü ile ölenlerin bazı rivâyetlerde sorguya çekilmeyecekleri ifade edilmektedir. İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde aktarılan şu rivâyetin رَجُلٌ فَارَقَ ثَلَاثَةَ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ، وَعَصَى إِمَامَهُ، وَمَاتَ عَاصِيًا (ö. 1999) ile Şuayb Arnaût (ö. 2016) tarafından sahih sayıldığı görülmektedir.⁸⁴ Konumuzu ilgilendiren boyutuyla cemaatten ayrılan/cemaati ayıran ve imama isyan ederek ölen kimsenin hesaba çekilmeyeceği bildirilmektedir.⁸⁵ Tirmizî'nin (ö. 279/892) aktardığı rivâyete göre benzer durum Hz. Peygamber'in veda hutbesindeki konuşmasında şöyle yer almaktadır: “... yöneticilerinize itaat edin. Böylece rabbinizin cennetine girin.”⁸⁶ Buradaki rivâyetlerin iman eksenli bir yaklaşımı ihtiva ettiği görülmektedir. “Kim boynundan İslâm bağıny çıkarırsa”, ya da “boynunda biat olmaksızın” ölürse muhtevasını içeren hadislere dikkat edildiğinde söz konusu hadislerin inanç hususuna işaret ettiği görülmektedir.⁸⁷ Bu noktada İbn Hibbân'ın da aktardığı şekliyle bu rivâyetlerden kasıt “Hz. Peygamber'i kabul etmeden ölen kimse” ise, bu durumda rivâyetlerin bir zemininin olduğunu söylemek mümkündür. Kur'an'da iman edilecek esaslar sayıldığı halde bu rivâyette yer alan “zamanın imamını tanımayanın câhiliye ölümü ile ölmesi” şeklinde formüle edilen durumun nasıl anlaşılması gerektiği

halîm İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, thk. Muhammed Reşâd Salim (b.y.: Müessesetü Kurtuba, ts.), 7/285.

82 İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, 7/452- 457.

83 İbn Hibbân, *Sahih*, 10/439; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/284, 9/ 386.

84 İbn Hibbân, *Sahih*, 10/422, 5/216.

85 İbn Hibbân, *Sahih*, 10/422-426; halifeye çıkar ilişkisi güderek biat edenin davranışının çirkinliğine dair bk. Ebû Dâvûd, “Büyü' (icare)”, 60; “Fiten ve Melahim”, 1; Buhârî, “Şehâdât”, 22.

86 Tirmizî, “Cuma”, 80; Dârimî, “Mukaddime”, 24.

87 Müslim, “İmâre”, 65; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim*, 9/28.

diğer bir problemdir. Zira “zamanın imami” şeklindeki kullanımın Hz. Peygamber sonrasında zorlayıcı siyasî hatta itikâdî bir görünüme dönüşmesi tartışmaya açıktır. Bu noktada ifade edilmelidir ki Şia’da “zamanın imami”⁸⁸ söylemi müstakil çalışmaların konusu olacak genişliğe sahiptir.

Özetle ifade etmek gerekirse musanniflerin konuyu ele alış şekillerinden ve rivâyetleri değerlendirme mantığından hareketle ilgili hadisleri ilk dönemden itibaren tefrikayı engelleme ve İslâm toplumunu bir arada tutmayı sağlamak anlamında değerlendirdiklerini söylemek mümkündür.⁸⁹ Şöyle ki, söz konusu rivâyetlere Abdurrezzak “cemaatin gerekliliği”, İbn Ebî Şeybe “itaat”, Buhârî “fiten”, Müslim “imâre”, Nesâî “kan akıtmanın haramlığı”, Ebû Dâvûd “sünnetin mahiyeti” bölümlerinde yer vermiştir.

2. Rivâyetlerin Sosyo-Politik Analizi

Câhiliye ölümü rivâyetlerinin Hz. Peygamber döneminde söylenmesini gerektiren somut bir hadisenin olup-olmadığı öncelikli sorudur. Rivâyetler bir nedene bağlı ise buna açıklık getirecek bilgi yer almakta mıdır? Ya da bu tarz rivâyetler fiten rivâyetlerinin tabiatı gereği peygamber dönemi sonrasında kıyamete kadar meydana gelecek hadiselerden ve sakındırılan davranışlar cümlesinden mi sayılmalıdır? Diğer taraftan câhiliye ölümü teması ile kast olunan ümmetin birliği ise bunu zedeleyecek ilk siyasi gerilim nasıl anlaşılmalıdır? Bütün bu sorulara ilave olarak Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında yaşanan fitne döneminde ilgili rivâyetlere atıf var mıdır varsa rivâyetler nasıl algılanmıştır? Yoksa bu rivâyetler fitne ile oluşan siyasî durumu meşrulaştırıcı araçlar olarak mı üretilmiştir? Bu noktada öncelikle ifade edilmelidir ki rivâyetlerin tarihsel vakıa ile örtüşmesi, *Sahihayn* içinde yer almış olmaları ve yorumlarda mucize olgusu ile açıklamış olması, vahye (gayr-ı metlûv) dayanıp dayanmadığı tartışmaları fiten edebiyatının temel problemi⁹⁰ olması yanında siyasi içerikli rivâyet-

88 İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünne*, 1/59.

89 Mezhepler arasında isyan ve ayaklanma konusunda güç ve kuvvetin, lider etrafında birleşme gibi detayların yer aldığı görülmektedir. Bk. Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/764-770; muhalefetin şekilleri ve yaptırımına dair bk. Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdâresi*, 217.

90 Mehmet Paçacı, “Hadis’te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı”, *İslâmiyât* 1/1 (1998), 35-53; M. Sait Hatipoğlu, *Hız. Peygamber ve Kur’an Dışı Vahiy -Gaybi Hadisler Meselesi-* (Ankara: Otto Yayınları, 2015). Diğer taraftan İslâm uleması tarafından fitnelere karışmış olsa dahi ilk dönemden itibaren sahâbenin adaletinin akli ve nakli delillerle sabit olduğu kabul edilmiştir. bk. Nureddin İtr, *Menhecü’n-Nakd fî Ulûmu’l-hadîs* (Dı-

lerin de tartışmaya açık yönlerinden bazılarıdır:

Gelecekte haber veren, tarih, yer, zaman ve coğrafya gibi detayları içeren rivâyetlerin tarihsel anlamda olumlu katkısı olmadığını, zira olumlu katkısı olsaydı sahâbenin ihtiyaç duyduğu anda bu rivâyetlere başvurması gerektiğini, apokaliptik söylemin rivâyetlerin sözlü kültürden yazılı kültüre geçinceye kadar ihtiyaca bağlı olarak üretildiğini, yazıyla tespitten sonra ise bu rivâyetlerin kesildiğini, buradan hareketle peygambere ait olamayacağını dile getiren Keleş, peygamber kendisinden sonra olacakları haber verir mi ya da vermeli midir? sorusuna ise şöyle cevap vermektedir:

“Her lider, bin bir zorlukla oluşturduğu cemaatini ve müntesiplerini, gelecekte onları bekleyen muhtemel tehlikelere karşı uyarır. Uyarmalıdır da... Özellikle İslâm ümmeti gibi tarihi bir misyona sahip bir topluluğun, Hz. Peygamber tarafından uyarılmaması düşünülemez. Hz. Peygamber de ümmetini, vahyin de desteğiyle, çeşitli konularda uyarmıştır ve uyarması da doğaldır. Burada bir sorun yoktur. Sorun uyarmanın üslubunda ve içeriğindedir. Birçok münasebetle Hz. Peygamber; ümmetini yeniden şirke düşmeme, câhiliye adetlerine dönmeme, dünyaya hırs göstererek adaletten uzaklaşmama, kadınlara, kölelere ve anlaşmalı zimmîlere (başka uyruktan kimselere) adaletle davranma, işleri ehil olanlara verme gibi birçok hayati konuda uyarı ve tembihte bulunmuştur...”⁹¹

Buradan hareketle, vürûd sebebi sayılacak bir ortamın olup-olmadığı sorusu ile hadis şârihlerinin meseleyi nasıl ele aldıklarını ortaya koymayı amaçlamaktayız.

2.1. Rivâyetlerin Sebeb-i Vürûdu (veya) Kültürel Bağlamı

Araştırmanın başında ilgili rivâyetlerin hadis literatürü içindeki dağılımına işaret edilmiştir. “İleride fitneler ortaya çıkacak”, “benden sonra yadırgayacağınız birtakım işler göreceksiniz.”, “kayırmalar göreceksiniz”

meşk: Dâru'l-fıkır, 1436/2015), 123. Nureddin İtr, hadis-siyaset ilişkisinde sürekli gündeme gelen Emevilere dair İslâm ulemasının her önüne geleni kabul ya da ret etmediğini bilakis bunlar arasında uydurma olanları ayıklayarak değerlendirme yaptıklarını kaydetmektedir. İtr, *Menhecü'n-Nakd*, 476.

91 Ahmet Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri”, *İstem* 4/7 (2006), 46-47. Benzer değerlendirme için bk. Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, 152-157.

ve “hakkınızı vermeyen idareciler göreceksiniz”⁹² üslubunda rivâyet edilen hadisler daha çok Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkacak olan değer kaybına ve siyasi sorunlara karşı bir uyarı olarak değerlendirilmektedir.⁹³ Hadis şârihleri de bu bağlamdaki hadislerin -ve İslâm tarihinin ilk siyasi olaylarının- Hz. Peygamber’in nübüvvet nuruyla haber verdiği mucizelerden olduğunu ve aynen haber verildiği gibi zuhur ettiğini söylemektedirler.⁹⁴ Nevevî ve İbn Hacer gibi âlimlerin bu konudaki görüşleri ile paralel olarak Kamil Miras da Buhârî’nin hadisleri ele alış tarzından hareketle şunları dile getirmektedir:

“Buhârî bu hadisi Resûlullah’ın ashabını fitne ve ihtilalden sakındırmaya ve kendinden sonra devlet adamlarının dinî umdelere aykırı hal ve hareketleri olacağına dair açtığı bab içinde aktarmaktadır. Vahiy ile müeyyed olan peygamberimiz amme velayetini üstlenen bir kısım amirlerin gayr-ı meşru hareketlerde bulunacaklarını nübüvvet nuruyla görüyor ve biliyordu...”⁹⁵

Şârihlerin bu tarz rivâyetleri yorumlarken, siyasi olaylarla örtüş-

92 Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1; Tirmizî, “İlim”, 16, “Fiten”, 25; Nesâî, “Biat”, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/ 238; Abdürrezzâk, *Musannef*, 2/379; Müslim, “İmâre”, 49; Nevevî, *el-Minhâc*, 12/435; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/25.

93 “İleride şöyle olacak” tarzındaki rivâyetlerin Hz. Peygamber’e söylettirilerek ümmetin rahatlatılmaya çalışıldığı iddiası için bk. İlyas Canikli, “İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü”, *İslâmî İlimler Dergisi (Kelam Sayısı)* 4/4 (Bahar-Güz 2009), 326.

94 Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/530; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/17; bk. sahâbenin yaşanan olumsuz hadiselerle iştirakini Ehl-i Sünnet uleması, içtihat olarak değerlendirmeyi, haklarında hüsnü zan beslemeyi ve dâhil oldukları olayları te’vil etmeyi tercih etmiştir. Nevevî, *el-Minhâc*, 18/217-221; Vahyin mahiyeti, gayb bilgisi ve Hz. Peygamber’in misyonu açısından yaklaşan araştırmacılar tarafından bu durumun mucize olarak nitelendirilmesi isabetli değildir. Önceki âlimler isnat tenkidine önem vermişlerse de metin tenkidi noktasında bu tarz fiten rivâyetlerini tekrar değerlendirmek gerekmektedir. bk. Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı”, 37-54; Fiten rivâyetlerinin toptan bir yaklaşıma konu edilemeyeceği ayrı ayrı değerlendirmesinin gerekli olduğuna ilişkin bk. Kamil Çakın, “Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı”, *Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 251-270.

95 Nevevî, *el-Minhâc*, 12/435; Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/530. Ebu Abdullah (Zübeyr b. Avvâm) Halifeye (Hz. Osman) sahip çıkmadınız şimdi kan davası güdüyorsunuz dedikten sonra şunu söylemektedir: Bizler Ebu Bekir, Ömer ve Osman zamanında şu ayeti okurduk. Başımıza gelenleri görünceye kadar muhataplarının biz olduğumuzu hiç düşünmezdik.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/31; İslâm tarihindeki fitnenin arkasında yatan nedenin saltanat mücadelesi olduğu sahâbe-tabiin diyaloglarına yansımaktadır. bk. Buhârî, “Tefsir (Enfal)”, 8, “Fiten”, 16.

tüğünü ifade etmekle yetinme ve kısmî olarak tarihsel izahların ötesinde sebep-i vürûdu veya uydurulan siyasi rivâyetlerle bir bağlantısını da kurmadıklarını söylemek mümkündür.⁹⁶ Câhiliye ölümüne ilişkin muhtevanın Hz. Peygamber'in vefatından sonraki döneme tekabül ettiği bazı rivâyetlerden anlaşılabilir. Örneğin; Huzeyfe b. Yemân'ın "ben de başıma gelir korkusu ile şerri soruyordum"⁹⁷ sözü ile Ebû Zer'den aktardığımız rivâyette "zalim idarecilerin arkasında namaz kılma"⁹⁸, ayrıca "...benim sünnetimi ve doğru yola sevk edilmiş halifelerin sünnetlerini tavsiye ederim..."⁹⁹ ile ilgili rivâyetteki üslup da peygamber dönemi sonrasına işaret etmektedir. Her ne kadar Hz. Peygamber bizzat kendi hayatında çeşitli vesilelerle görevlendirmeler yapmış ve görevlendirdiği kimselere uyarılarda bulunmuşsa¹⁰⁰ da onlarla ilgili "câhiliye ölümü" nitelemesini tespit edemedik. Bu bağlamda itaat ve biate dair bütün hadislerin Hz. Peygamber'den sonra idareyi üstlenen kimseye bağlılığı gerekli kıldığı görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Hz. Peygamber yerine kimseyi bırakmamış bilakis "Habeşli köle" nitelemesi ile toplumsal statüsü ve aidiyeti ne olursa

96 Mehmed Said Hatipoğlu, "İslâm'ın yakın istikbali konusunda Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetleri -ki bunlar her ne kadar pek çok âlim tarafından sahih sayılmış olsa bile- doğru kabul edebilmek mümkün değildir. Bunun aksini iddia etmek, bizi ilk fitne hareketlerine katılmış ileri gelen sahabilerin, Hz. Peygamber'e rağmen faaliyette bulunmuş olduklarını farz etmeye götürür ki bu o büyük zatlara atılacak en büyük iftira olur." şeklindeki değerlendirmesi ile söz konusu istikbale ait rivâyetlerin sahih sayılmayacağını kabul etmektedir. Buna delil olarak sahâbenin fitneden duydukları pişmanlık ifade eden sözlerine işaret etmektedir. Bu konudaki aktarımının neticesinde "Kur'an dışındaki istikbale ilişkin rivâyetleri sahih saymamaya götürecektir" sözleri ile sonuçlandırmaktadır. Bk. Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, 152- 157. Bu konuda ister yakın istikbale ister uzak istikbale ilişkin rivâyetlerin nasıl ve ne niyetle uydurulduğu, eğer uydurma ise niçin mevzuat kitaplarında değil de *Kütüb-i Sitte* gibi sıhhati noktasında (bazı itirazlarla birlikte) genel kabul gören eserlerde zikredilmektedir? sorusu sorulması gerekmektedir. Münekkit âlimler tarafından uydurma rivâyetleri tespit kriterleri belirlenirken söz konusu rivâyetler nasıl değerlendirme dışında kalabilir? Sahâbe ve tabiin arasında gerçekleşen diyaloglara yansıyan tartışmalara rağmen sahâbenin udul sayılması (rivâyet dönemi mi? / tasnif sonrasından geriye dönük kabul mü?) ni rivâyetlerin kabulünde etkili olmuştur? Ya da söz konusu rivâyetler mevcut durumu tasvir ettiği için mi aktarıma ihtiyacı hissedilmiştir?

97 Müslim, "İmâre", 51; Tirmizî, "Menâkıb", 38.

98 Nesâî, "İmâmet", 2; Buhârî, "Ezan", 56.

99 Tirmizî, "İlim", 16. Tirmizî, "Bu hasen-sahih bir hadistir" demiştir; Benzeri rivâyet Resûlullah'ın bir seferde iken yaptığı konuşma olarak Abdullah b. Amr tarafından aktarılmıştır. Müslim, "İmâre", 10; İbn Mâce, "Fiten", 9; Nesâî, "Biat", 25.

100 Tirmizî, "Ahlak", 8; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4, 6. Nesâî, "Biat", 34; bk. Davudoğlu, *Sahih-i Müslim*, 8/716.

olsun liyakat sahibi olan ve mâsiyeti emretmeyen idarecilere itaati emrettiği anlaşılmaktadır. Arapların kendi kabilesi dışındaki kimsenin idaresine girmeyi kabul etmemesi dikkate alındığında bu durumun askeri birlik komutanlarına itaatin gerekliliğini vurguladığı gibi bir bağlam düşünülebilir. Statü açısından seçkin kimselerin olduğu orduya azatlı kölenin tayin edilmesi emir-komuta zincirinde liyakat sahipleri yer aldığı sürece itaatin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰¹ Resûlullah'ın âmirlere itaate son derece ehemmiyet vererek bunu kendine yapılan itaat mertebesine yükseltmesinin sebebinin Hattâbî (ö. 388/998) şöyle izah etmiştir:

“Gerek Kureyş, gerekse onların peşinden gelen Araplar emirlik nedir bilmezler; kendi kabile reislerinden başka kimseyi tanımazlardı. İslâmiyet gelerek kendilerine emirler tayin edilince bunu hazmedemediler. Hatta bazıları itaatten çekindi. Bunun üzerine Hz. Peygamber âmirlere itaat etmenin kendisine yapılan itaate, isyanın da kendisine yapılan isyana bağlı olduğunu bildirerek onları âmirlerine itaate teşvik buyurmuş; bu suretle tefrikanın önüne geçmiştir.” Zira topluluktan ayrılmak kişiyi doğrudan küfre götürme de ne yapacağını ve nasıl hareket edeceğini bilmez bir hale düşürür. Sanki boynundaki yularından çözülmüş hayvan gibi. Bu tamamen bedevi Arapların zihin yapısında etkin olacak bir anlatım tarzıdır.”¹⁰²

İdareciye itaatin Hz. Peygamber'e itaat sayılması, Peygamber'e itaatin de Allah'a itaat sayılması¹⁰³ merkezi bir yapılanmaya sahip olmayan Arapların siyasi anlayışında köklü bir değişikliği talep etmektedir. İslâm'ın getirdiği köklü zihni değişikliği, adet ve alışkanlıkların siyasi, sosyal hayatın her karesindeki hissedilir teklifi yani İslâm'ın Arapların hayatına müdahalesini Ekrem Ziya Umerî, medenî akla yükseliş olarak değerlendirmektedir. Yeni Medine toplumunun temelleri aile ve aşiret bağlarının, kabile asabiyetinin ve diğer bağların üstüne çıkan inanç bağları üzerine kurulmuş ve toplumsal yapı da bu esaslar üzerine inşa edilmiştir.¹⁰⁴ Anayasada ön plana çıkan tek ümmet fikri de kabile anlayışından uzaklaşarak

101 Müslim, “İmâre”, 37; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 8/714; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 147; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 10/216; Hendek savaşında müşriklerin günü birlik komutayı üstlenmesi başkasının idaresine girmemeyi kabul etmemesine işarettir. bk. Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 28.

102 Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 10/216; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/334; Müslim, “İmâre”, 32; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 8/710.

103 Müslim, “İmâre”, 32; Buhârî, “Cihad”, 110; İbn Mâce, “Cihad”, 39; Tirmizî, “Cihad”, 27.

104 Bk. Umerî, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, 219-225.

farklı kültürlerle bir arada yaşamının ilkeleri ile medeniyet inşa edebilecek dayanakları göstermektedir. Söz konusu rivâyetlerin arka planı olarak somut örneğin Medine'ye hicretten itibaren başladığı söylenebilir. Bunu için Yesrib'den Medine'ye geçiş salt hicret ile yurt değiştirmek değil aynı zamanda birbirlerine düşmanlık duyguları besleyenleri bir arada tutacak manevi değerleri¹⁰⁵ hâkim kılacak ve medeniyete öncülük edecek birlikteliğin temellerini atmaktır.¹⁰⁶

Bu açıklamalardan hareketle söz konusu itaat teması, cahili Arap kültüründen İslâm'a geçişte sosyo-politik alandaki düzen arayışının bir aracı olarak görülmektedir. Peygamber sonrası halifelere biat, Emevi- Abbasi idaresindeki etkileri yanı sıra tarihsel süreçte söz konusu itaat kültürüne ilişkin rivâyetlerin karşılıklı argüman olarak nasıl kullanıldığı bu çalışmanın sınırını zorlamaktadır. Rivâyetlerin uydurma sayılma gerekçelerinden biri de ilk dönem siyasal anlayışını tahkim etme ve hakları ellerinden alınan kimselere sabır telkinleri ile yaşanan hadiselerin örtüşmesi görülmektedir. Ne var ki ilk şârihlerden Hattâbi, câhiliye ölümü rivâyetine ilişkin uydurma nitelemesini kullanmamış, bilakis bu tarz rivâyetler Hz. Peygamber'in gaybî mucizelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

2.2. Din Dili ve Şerh Geleneği Açısından Câhiliye Ölümü

Rivâyetlerde "câhiliye ölümü ile ölmek" tehdidi yanında "Allah'a karşı delili olmamak", "benden ya da benim ümmetimden değildir" şeklinde bazı uyarılar yer almaktadır. Rivâyetlerdeki ağır uyarılar bu durumun teşbihe hamledilecek bir mesele olmadığını düşündürmektedir.¹⁰⁷ Ancak İslâm âlimleri bu ve benzeri hadisleri "leyse minna", "la yû'minü ehadüküm" kalıbındaki rivâyetlerin yorumlarında¹⁰⁸ olduğu gibi te'vil yolunu benimsemişlerdir. Dinî metinlerdeki mecaz, teşbih ve istiare gibi belagat

105 Bk. Müslim, "Birr", 23, 32, 58, 66, "Zikir", 38; Buhârî, "Mezâlim", 3, "İman", 13, "Edeb", 57.

106 Ekrem Ziya Umerî, *Sahih Rivâyetlere Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 237; Ayrıca bk. İslâm öncesi dönemde Arabistan'da bugünkü manada devlet anlayışı yoktu. Hicretin ikinci senesine kadar Medine (şehir) anlayışı yerine kabileye bağlılık görülmekteydi. Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye*, 29-30.

107 Rivâyetlerdeki lafzî durumu destekleyen birçok aktarım söz konusudur. bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/341; ayrıca bk. Nesâî, "Biat", 29; Ebû Dâvûd, "Cihad", 25; Dârimî, "Cihad", 25.

108 Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî*, 7/118.

özelliklerinin varlığını¹⁰⁹ dikkate alan şârihler bu ifadenin amacının kâmil bir mü'minin yapmayacağı davranışları sert bir uyarı ve ağır bir ceza ile haber vermek olarak değerlendirmektedirler.¹¹⁰ Ne var ki Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) benzer bir durumda “bizden değildir” ifadesinin “bizim gibi değildir” şeklinde yorumlanmasını hoş karşılamamıştır. Çünkü ilkindeki uyarı tonu ikinciye göre daha serttir.¹¹¹

Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*'te, câhiliye ölümü kavramını şöyle açıklamaktadır: “Başsız, içtimâî nizamdan mahrum cahil milletlerin âsi bir ferdi olarak ölür demektir. Yoksa kâfir olarak ölür demek değildir.”¹¹² Zira İslâm dini her ne surette olursa olsun içtimai kargaşadan, birlik ve beraberliğinin zarar görmesine karşı ümmeti uyarmıştır.¹¹³ İmamın yönetici olarak topumu bir arada tutan güç olduğu dikkate alındığında Nevevî'nin, böyle bir ölümü imama tabi olmaksızın kargaşa ve anarşi ortamında ölmek olarak açıklaması anlaşılabilir bir izahıdır. Câhiliye Araplarının keşmekeş bir hayat sürdürdüğü ve lider tanımadığı, itaatten uzak yapıları dikkate alındığında, yöneticisine itaat etmeyen kimse de toplundan ve toplumun üzerinde bulunduğu değerlerden ayrılması söz konusu olduğu için cahili Araplara benzemiş olmaktadır.¹¹⁴ Cemaatten ayrılanın ölümünün kâfirin ölümüne benzetilmesindeki ortak yönü bir idareciye tabi olmamak olarak açıklayan San'ânî (ö. 1182/1768), bu kişi topluma karşı çıkmamışsa (hurûc) ve savaşmamışsa o zaman İslâm'dan çıkmadığı için öldürülmeden olduğu hal üzere bırakılır der. Çünkü Hz. Peygamber onunla muharebe etmemizi

109 Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2013), 275.

110 Nesâî, “Tahrimü'd-dem”, 27.

111 Ebû Dâvûd, “Buyu”, 52; Nevevî, *el-Minhâc*, 2/108.

112 Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/531; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 10/169; Câhiliye temasına ilişkin rivâyetlerin uydurma oluşu ve söz konusu câhiliye kavramının küfür olarak yorumu/tercümesi için bk. Ignaz Goldziher, *İslâm Kültür Araştırmaları 2*, çev. Mehmed Said Hatipoğlu - Cihad Tunç (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 2/125-133.

113 Ahmed Naim - Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, 8/549; Münâvî (ö. 1031/1622) ise konuyu, “ümmetim dalâlet üzere birleşmez” hadisi bağlamında ele alarak çoğunluğun üzerinde bulunduğu durumu tasvip etmektedir. Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârîfin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'î's-sağîr* (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1415/1994), 2/547; bk. Âl-i İmrân, 3/103.

114 Müslim, “İmâre”, 57; Nevevî, *el-Minhâc*, 12/ 441; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*, 9/19; Tîbî, *Mişkât*, 8/2561; İbn Ebi Şeybe de, “imama tabi olmaksızın ölüm” olarak açıklamaktadır. İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 15/22; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 10/169, 220.

emir buyurmamış; yalnız onun ölüm hâlinin câhiliyye ölümüne benzediğini haber vermekle iktifa etmiştir. Şu halde kişi bu fiili ile İslâmiyet'ten çıkmış olmaz.¹¹⁵

Câhiliye ölümünü küfür olarak değil de isyankâr olarak ölmek anlamında değerlendiren Kastallânî, fiskından dolayı sultana itaatsizlik yapılmayacağını şöyle izah etmektedir: “Eğer bu sebepten dolayı sultanın azli istenirse bu durum, güç, otorite kaybına, kan akıtma hatta daha büyük tehlikelere fitnelere sebep olur. Onun azledilmesinde ortaya çıkan kötü durum görev başında olmasındaki kötülükten daha büyüktür.”¹¹⁶ Şevkânî (ö. 1250/1834), *emr-i bil'l-maruf ve nehyi ani'l-münker* bağlamında zalim idareciye karşı çıkmak ve kılıçla mücadele etmek gerektiğine dair görüş belirtenlere karşı itaate ve hurûcun yasaklanışına dair hadislerin mütevâtir derecesine ulaştığını söylerken,¹¹⁷ Nevevî de devlet başkanı zalim ve fâsık dahi olsa ona karşı çıkmamanın, onlara karşı savaşmanın icmaen haram olduğunu söylemektedir. Buna göre fıkıh, hadis ve kelam âlimlerinden oluşan ehl-sünnetin çoğunluğuna göre idareci fisk, zulüm, hakları kötüye kullanma ve haksızlık yapma gibi durumlarda görevden alınmaz ve ona karşı ayaklanmak caiz değildir.¹¹⁸ Hurûcu yasaklayan deliller arasında “câhiliye ölümü” rivâyetleri, “Allah'ın dinini fâcir bir kimse vasıtasıyla da desteklemesi” rivâyetleri yanı sıra Müslümanların birbirleri ile savaşmasını yasaklayan rivâyetlere yer verilmektedir.¹¹⁹ Ehl-i sünnet uleması benzeri ifadelerle gelen rivâyetleri büyük günahlardan uzaklaştırmayı içeren mesajlar olarak değerlendirerek söz konusu fiili işleyenleri küfre nispet etmemiştir.¹²⁰

115 Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed es-San'ânî, *Sübülû's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm* (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1379/1960), 3/258-61.

116 Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, 10/169; Nevevî, *el-Minhâc*, 12/433; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 4/314; Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/476-478.

117 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 5/370.

118 Bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 12/432-33; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 8/8; Aynî, *Um-detü'l-kârî*, 24/179.

119 Rivâyetler için bk. “zalim idareciye sabretmek ve ona karşı savaşmanın ve silah kullanımından kaçınmak” bölümü. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 5/364.

120 Bk. Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/754.

2.3. Toplumsal Yapının Tesisi: Adalet, İtaat ve Sabır

“Câhiliye davasıyla hak iddia eden bizden değildir.”¹²¹ “Câhiliye çağrısını bırakınız...”¹²² “Allah, câhiliye döneminin kibrini ve övünme âdetini sizden giderdi...”¹²³ “ümmetimin içinde câhiliye döneminden kalma terk edemeyecekleri dört haslet vardır...”¹²⁴ anlamındaki rivâyetler, Hz. Peygamber’in, Müslüman toplumun bilincini inşa etmede kullandığı üsluplardan biri olarak câhiliyenin çirkinliğine atıfla siyasi, sosyal ve ahlaki anlamda ideal bir toplum oluşturma çabasına işaret etmektedir.¹²⁵ Ancak üzerinde durduğumuz rivâyetlerdeki zahiren mutlak itaati gerekli kılan durumların câhiliye toplum yapısından farkını sorgulamak durumundayız. Kısaca bir taraftan câhiliye nitelemesi ile reddedilen davranış kalıplarının Müslüman idareciler tarafından sergilenmesi buna rağmen toplum birlikteliğini korumaya yeterli olup olmayacağını sorgulama gerekir.

Toplumsal yapı yöneten ve yönetilenlerden oluşmaktadır. Yönetimin bir kişi ya da zümre olması ya da hangi yollarla idareyi üstlendiği görev ve sorumluluk açısından sonucu etkilememektedir. Yönetimin, idaresi altındakilerin haklarını muhafaza etmesi gerekirken; yönetilenlerin yönetime karşı sorumluluk bilinciyle hareket ederek itaat etmesi ve toplumsal yapıyı bozacak oluşumlardan sakınmaları gereklidir. Ancak bu itaatin sınırının ne olduğu hususu önem arz etmektedir. Câhiliye ölümüne dair rivâyetlerin mutlak itaati¹²⁶ emrettiği düşünülebilir. Bununla birlikte belirli şartlarda itaati emreden rivâyetler de yer almaktadır. Bu rivâyetlerden bir kısmını şu şekilde aktarabiliriz:

“Benden sonra idareciler çıkacağını işittiniz mi? Kim onların yanına girer çıkar, yalanlarını tasdik eder, yaptıkları haksızlıklarda onlara yardım ederse benden değildir, ben de ondan değilim. Kıyamet

121 Buhârî, “Cenâiz”, 38.

122 Buhârî, “Menâkıb”, 8.

123 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 110.

124 Müslim, “Cenâiz”, 29; İbn Mâce, “Cenâiz”, 51.

125 Buhârî, “İman”, 22, “Diyât”, 1, 8, “Ahkâm”, 49, “Hudûd”, 14, “Cenâiz”, 45, “İman”, 1; Müslim, “Hudud”, 41; Tirmizî, “Hudud”, 12; Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde (Halep: Mektebetü'l-matbatî'l-İslâmiyye, 1406/1986), “Bîat”, 3; Mümtehin, 60/12. Müslim, “Cenaiz”, 29, 31; Câhiliye telakkilerinden uzaklaştırma çabası olarak bk. İbn Mâce, “Cenâiz”, 17.

126 Müslim, “İmâre”, 55; Buhârî, “Cihad”, 110; İbn Mâce, “Cihad”, 39; Tirmizî, “Cihad”, 27, “Fiten”, 25.

günü havuzumun başında da yanıma gelemeyecektir. Kim de onların yanına girip çıkmaz, yalanlarını tasdik etmez, haksızlıklarına karşı yardımcı olmazsa o bendendir bende ondanım, havuzumun başında benimle birlikte olacaktır.”¹²⁷

“Biz Hz. Peygamber’e darlıkta, varlıkta, neşeli ve kederli zamanlarımızda, başkaları bize tercih edildiğinde dinleyip itaat etmeye, emirlik hususunda ehil olanla kavga etmemeye ve nerede olsak hakkı söyleyeceğimize, Allah hakkında hiç bir kınayıcının zemminden korkmayacağımıza biat ettik.”¹²⁸

“Allah Resûlü Veda Haccı’nda toplanan büyük kalabalığa da, “Ey insanlar! Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olunuz. Sizin başınıza kulağı kesik Habeşli bir köle bile getirilmiş olsa Allah’ın Kitabı’na göre hareket edip size de onu uyguladığı sürece emirlerini dinleyin ve itaat edin!”¹²⁹

Rivâyetlerin çoğunluğu mutlak itaati ifade etmekle birlikte bu durumun, “hâlîka isyanın ve itaatsizliğin olduğu yerde mahlûka itaat olmaz”¹³⁰ prensibi ile özetlendiği görülmektedir. Abdürrezzâk, *Musannef*te şartlı itaati Ebu Bekir’in halife seçildiğinde yaptığı konuşma üzerinden değerlendirerek kendisinin “Allah ve Resulü’ne bağlı kaldığı sürece itaat edilmeyi talep ettiğine, zayıfın hakkını korumayı üstlendiğine, istikamet üzere olduğumda bana yardım edin, yanlış yaptığımda ise beni düzeltin.” dediğine dair sözlerini aktarmaktadır.¹³¹ Buna bağlı olarak Dihlevî (ö. 1176/1762), yönetilenlerden itaatın talep edilebilmesini devlet başkanının kendisinden beklenen maslahatla orantılı olduğunu söyler.¹³² Hererî (ö.1441/2019), *el-Kevkebül-vehhâc* adlı eserinde ister ordu komutanı olsun isterse amme velayetini üstlenen idareci olsun hadisteki ifadeye göre Allah’a karşı sorumluluk bilinci ve yönetimi altında olanlara adil davranma hasletlerinin bir arada bulunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

127 Nesâî, “Biat”, 36.

128 Müslim, “İmâre”, 41.

129 Buhârî, “Ahkâm”, 4. Müslim, “İmâre”, 37, 38. Tirmizî, “Cihâd”, 28; Nesâî, “Biat”, 34; Başka rivâyetlerde “Namaz kıdıkları sürece onlarla savaşılmaması” istenmiştir. Tirmizî, “Fiten”, 78.

130 Müslim, “İmâre”, 38; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 87; Nesâî, “Biat”, 34; İbn Mace, “Cihad”, 40, 49; Dârimî, “Mukaddime”, 24.

131 Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/336.

132 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğâ*, 2/476-478.

Toplumun yönetiminde sadece kişisel dindarlık sayılacak bir takvanın yeterli olmadığını söylemektedir.¹³³ Zira sultanın tavrındaki değişiklik toplumu ve medeniyeti kökten etkileyecek tesire sahiptir. Bundan dolayı İbn Haldûn, devletlerin beka-fena ilişkisini, “zulüm umranın harap olduğunu haber verir” sözleri ile temellendirmektedir.¹³⁴ Devletlerin bekasını sağlayan adalet düşüncesi yerini zulüm ve haksızlığa bırakmışsa, dinî değerler yakınlık ve çıkar ilişkilerine yenik düşmüşse en büyük devletler dahi çöküşün eşliğindedir.¹³⁵ Bu nedenle “Allah kâfir bir devleti adalete bağlılıkları sayesinde sürekli/baki kılar, Müslüman toplumları da zulümleri sebebiyle helak eder.” denilmesindeki hakikati göz önünde bulundurmak zaruridir. Toplumları ayakta tutan adaletin sosyal, ekonomik, siyasî, hukukî olmak üzere toplumsal yapının bütün unsurlarıyla döngüsel bir bağlantı (daire-i adalet)¹³⁶ teşkil ettiği görülmektedir. Adaletsizliği kamu düzenini bozan en büyük tehlike sayan Mâverdî (ö. 450/1058), toplumsal yapı, kamu düzeni, devlet idaresi, yönetimle adalet arasındaki irtibatı şöyle tanımlamaktadır:

“Gerek dış dünyada gerekse insanların vicdanlarında adaletsizliğin meydana getireceği tahribatın yıkıcılığı başka hiçbir olumsuzlukla kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Nerede bir kötülük varsa onun ortaya çıkmasında adaletten sapmanın mutlaka bir payı bulunur. Özellikle yöneticilerin halka zulmetmesi ülkenin varlığını tehlikeye sokacak bir kötülüktür. Sosyal huzursuzlukları zulüm ve baskıyla önlemeye kalkışmanın aldattıcı bir çözüm yolu olduğunu söyleyen Mâverdî’ye göre halkına zulmeden devlet onun güvenini, dolayısıyla kendi meşruiyet zeminini kaybedeceğinden artık bir baskı yönetimi ve yıkıcı güç haline gelir.”¹³⁷

Toplumun istikrarı bağlamında fiten literatürü içindeki temel vurgulardan biri de musibet -siyasi memnuniyetsizlik- karşısında sabretmektir.¹³⁸ Sosyal ve siyasi kargaşada ideolojik saplantılara girmemek, kan

133 Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 20/ 69.

134 İbn Haldûn, *Mukaddime*, 549.

135 Emevî ve Abbasi örneği için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, 366-368.

136 Bk. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 539.

137 Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, nşr. Mustafa es-Sekka (Beyrut: y.y., 1398/1978), 138, 141-144.

138 Tirmizî, “Fiten”, 25, 73. Nesâî, “Âdâbu'l-Kudât”, 4; Buhârî, “Fiten”, 1; İbn Hacer, *Fet-*

akıtmaya sebep olacak durumlardan uzak kalmak, idarecilerin kendisine takdir ettiği hakka razı olmak ve bu süre zarfında da Allah'a karşı kul-luk görevlerini yerine getirmek tavsiye edilmiştir. "Benden sonra birbi-rinin boynunu vuran kâfirler gibi olmayın"¹³⁹, "Müslümana sövmek fisk ona karşı savaşmak küfürdür"¹⁴⁰ İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldiklerinde..."¹⁴¹ "Davaları aynı olan iki topluluk savaşmadıkça kıyamet kopmaz"¹⁴² tarzındaki rivâyetler toplumsal birlikteliği sağlamaya, çatış-maları ve toplumsal şiddeti önlemeye bir açıdan destek olmaktadır.¹⁴³ Ancak sabrın pasifizm anlamına gelmediği, inziva ile ilgili rivâyetlerin ise kendini ifade etmeye gücü yetmeyenler için söz konusu olduğu unutul-mamalıdır. Zira Müslüman kimliğini ortaya koyan "iyiliği emretme ve kö-tülükleri engelleme" görevi her şartta yerine getirilmesi gereken bir gö-revdir. Netice olarak bütüncül bir yaklaşımla "câhiliye ölümü" kavramı ele alındığında söz konusu ifadenin toplumsal yapıyı korumak anlamına gel-diğini; salt körü körüne itaati benimseme¹⁴⁴ anlamına gelmediğini söyle-mek mümkündür. Akıllı ve mücadele yollarını devre dışı bırakarak her tür-lü olumsuzluğu ahirete erteme anlayışı her türlü istismarı de beraberinde getirir.¹⁴⁵ Bu değerlendirmelerden hareketle İslâm âlimleri itaat konusu-

hu'l-bârî, 13/27.

139 Buhârî, "Fiten", 8; "İlim", 44; Müslim, "İman", 29; Tirmizî, "Fiten", 28.

140 Buhârî, "Fiten", 8.

141 Müslim, "Fiten", 17.

142 Müslim, "Fiten", 17; Nevevî, *el-Minhâc*, 18/ 221.

143 Buhârî, "Fiten", 9, 11, 14, "İman", 12, "Bed'ü'l-Halk", 14, "Menakıb", 25, "Rikak", 34; Ebu Dâvûd, "Fiten", 2, 4; Müslim, "Fiten", 3; Tirmizî, "Fiten", 33; Nevevî, *el-Minhâc*, 18/217; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/332.

144 İtaatin sınır ve mahiyeti ile ilgili muhalefet düşüncesinin yerini mutlak itaate bırak-masına ilişkin bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1 -Hilafet ve Meşruiyet-* (İs-tanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 197-201.

145 "Zulme ve ezici güce karşı koymaya gücü yetmiyorsa, hazırlık yapmaya ve sebepleri kollamaya çalışmalıdır. Bunun için, fikrini taşıyan herkese destek olarak ve hakkın kuvveti ile batılın kuvvetine, adaletin yardımcıları ile zulmün yardımcılara karşı koymak için yerinde olan her fırsatı değerlendirerek sabır ve teenniye sarılmaktan başka yapılabilecek bir şey yoktur. Nitekim Nebî Mekke'de putlara ve tapıcılarına kar-şı on üç yıl sabretti. Ta ki Mekke'nin fetih günü, münasip vakit gelmiş ve o zaman on-ları kırmıştır. Bunun için âlimlerimiz şu sonuca varmışlardır: Bir kötülüğü gidermek, ondan daha büyük bir kötülüğü getirecekse böylesi durumlar değişinceye kadar ona karşı susmak vacip olur. Buna göre sabırla tavsiyeden, zulme ve azgınlığa teslim olma isteği anlaşılmalıdır, bilakis Allah hükmedinceye kadar gözetleme ve kollama an-laşılmalıdır. Sabır, ilahlaşan tâğûtlar karşısında, hak söz söylemeye, iyiliği emretmeye

nu Allah ve Resulü’ne itaat esasına bağlı olarak aklı devre dışı bırakmadan ele almışlardır. İtaatin temellendirilmesinde mâsiyeti emretmemesi, Allah’ın kitabına uygun hareket etmesi, biyolojik özelliklerden ziyade göreve ehil olması gibi kriterlerin dikkate alındığı görülmektedir. Diğer taraftan Hattâbî’nin de dile getirdiği gibi zikredilen rivâyetlerin tamamen Arapların kültürel kodlarına uygun olduğu görülmektedir. Tarihsel tecrübelerde dogmatizme sevk eden anlayışlar olmuşsa da bunu birtakım dinî referanslara dayandırmak¹⁴⁶ ve buradan hareketle klasik hadis usulü ve şerh mantığı açısından problemlili görülmeyen itaat rivâyetlerinin sorunlu kabul edilmesi hakkaniyetli bir yaklaşım değildir. Rivâyetlerin siyasî uysallık ve ahlâkî pasifliği doğurduğu iddiası¹⁴⁷ bazı dönemler açısından söz konusu edilse de dinî metinler ve Hz. Peygamber örnekliliği bütüncül bir yaklaşımda değerlendirildiğinde sırf buradan hareketle “sağlıksız siyasi anlayışın” temellerini itaat hadislerine bağlamak yeterli bir argüman değildir. Zira aynı durum bütün dinî metinler için söz konusu olabilmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada zahiren küfür ve şirk anlamında kullanılan İslâm öncesi dönemi tasvir eden “câhiliye ölümü” teması üzerinde durulmuştur. Kavramsal anlamda konumuzla alakalı olan “câhiliye taassubu”, “câhiliye davası”, “câhiliye idaresi”, “câhiliye zannı”, “câhiliye âdeti” gibi kullanımlar, sosyal, siyasî, hukukî, ahlakî açıdan İslâmî düşüncenin yapılanmasında zihinsel kırılmayı oluşturmaktadır. Çeşitli boyutlarına dair rivâyetlerin bütünlüğünü arz etmeye çalıştığımız, “câhiliye ölümü” içerikli rivâyetlerin

ve kötülükten nehyetmeye engel değildir. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir: “Cihadın en faziletlisi, zâlim bir hükümdarın karşısında hakkı söylemektir.” Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 208.

146 Hadis uydurma faaliyetinin ilk örnekleri siyasî alanda kendini göstermiştir. Bu noktada üzerinde durulan itaat hadisleri Emevî ideolojisini desteklemek için uydurularak saltanatın tahkim edilmesi, idarecilerin keyfi davranışlarının dinî metinler aracılığı ile meşru sayılması amaçlanmıştır. Şûra, adalet ve işin ehli olma ilkeleri göz ardı edilerek mevcut idareciye karşı görüş belirtmek din dışılıkla itham edilmiştir. Bu din dışılık itaat metinleri üzerinden ele alındığında câhiliye ölümü ile de örtüşen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. Mustafa Özkan, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 119-154; Son dönemlerde de hadislerle siyasî iradeyi destek amacıyla çeşitli atıflar söz konusudur. Bk. Abdullah Taha İmamoglu - Veli Karataş, “İrâde-i Seniyyeyi Hadislerle Desteklemek: II. Mahmud Dönemi Şeyhülislamlarından Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi ve Hulâsatu’l-Burhan fî İtaati’s- Sultan Adlı Risalesi”, *Artuklu Akademi* 3/1 (2016), 21-54.

147 Canikli, “İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü”, 326.

ise, sosyo-politik alanla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İslâm'ın güzelliğini her alanda ortaya koymayı hedefleyen Allah Resulü hayatta iken kabilecilik anlayışının etkisiyle bir araya gelemeyen ve mücadele içinde olan grupların çarpık zihniyetini ortadan kaldırmak niyetiyle ve onları aynı dava etrafında bir arada buluşturmanın ifadesi olarak “câhiliye” kavramına atıfta bulunmuştur. Bu doğrultuda vahdet, tevhid, birliktelik vurgusu üzerinde duran İslâm, hedeflediği oluşumu bozacak her türlü ayrışmayı yasaklamıştır.

“Cemaatten ayrılarak dini terk etmek” hariç “câhiliye ölümü” teması küfür değil siyasi itaatsizlik ve muhalif bir yapı içinde topluma karşı mücadele etmek, bunun sonucunda ise merkezi bir idarenin oluşturulamaması olarak anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım tarzı tasnif türünün ilk örneklerinden itibaren görülmektedir. Abdürrezzâk, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî başta olmak üzere musannifler, câhiliye ölümü rivâyetlerini toplumsal sorunları azaltma ve istikrarı koruma ve yönet(il)enlerin riayet etmesi gereken ilkeler kapsamında ele almışlardır. Rivâyetleri bu tasnif sistemine uygun olarak değerlendiren hadis şârihleri Hz. Peygamber'den sonraki yaşanan hadiselerle örtüştürülmek suretiyle bu haberlerin mûcize olduğunu kabul etmişlerdir. Bu noktada içinde yaşadığı toplumu en iyi tanıyan Allah Resulü bizzat şahit olduğu olumsuz durumlara istinaden tesis etmeye çalıştığı sosyal ve siyasi birlikteliğin kendisinden sonra zarar görmemesi için uyarıda bulunduğu söylenebilir. En azından fiten rivâyetlerindeki politik olaylarla ilgisi doğrudan kurulan rivâyetler haricinde yöneten ve yönetilenlere dair rivâyetler Hz. Peygamber'in tesis etmek istediği düzenin temel prensipleri olarak kabul edilmesi gerekir. Zira Allah Resulü hem bir elçi hem de bir devlet başkanıdır. Söz konusu rivâyetleri, içinde yaşadığı toplumu iyi tanıyan bir devlet başkanının tecrübesinin ifadesi (veya gaybî bir haber) değil de siyasî olaylar neticesinde üretilen rivâyetler gibi değerlendirilmesi gerektiği söylemi bu bağlamdaki birçok siyasi içerikli rivâyeti de uydurma saymaya sevk edecektir. Buna bağlı olarak klasik dönem hadis usulünü ve sıhhat kriterlerini taşıyan hadislerin, hangi kritere bağlı olarak eserlerde yer aldığını sorgulamak gerekmektedir. İstikbale ilişkin rivâyetlerin kabul/red ölçütü rivâyetin “tarihi vakıya uygunluk ilkesinin” doğrulanabilir olması mıdır? Ya da yakın ve uzak istikbale ilişkin rivâyetlerin değerlendirilmesinde senet mi metin mi esas teşkil etmektedir? Bu mülâhazalar bağlamında metin tenkidine dair çalışmaların siyasi içerikli rivâyetleri de fikhî ve itikâdî tartışmaların

odağında yer alan rivâyetler kadar öncelemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bunun yapılabilmesi için takip edilecek yeni bir anlam-yorum metodolojisinin imkânı da sorgulanması gereklidir. Zira siyasi içerikli rivâyetlerin yorumunda ortaya çıkan eleştirel görüşlerin netice itibarıyla klasik hadis rivayet ve dirayet sistemini yeterli görmediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak kültürel bir duruma atıftan hareketle rivâyetin en azından bir özünün olduğunu söylemek mümkündür. Ancak rivâyetlerin ilk dönemden itibaren siyasi etkisi ve oluşturduğu yaşam tarzı ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Tarihsel süreçte ideolojik yaklaşımların mevcut idarenin istikrarı bağlamında özellikle itaat rivâyetlerine atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu atıf meselesinin hâkimiyeti sorgulamadan kutsiyet düşüncesine götürdüğü iddia edilebilir. Zira şerhlerde idarecilerin tavrını ve siyaset anlayışını sorgulama yerine toplumun görev ve sorumluluklarını esas alan yorum geleneğinin hâkim olduğu görülmektedir. Kendisinden hoşnut olunmayan (dinî, siyasi, ekonomik vb.) davranışların sadır olduğu idareciye tabi olma uzun vadede toplumun menfaatini barındırdığı düşünülse de sözü edilen itaat, sosyal parçalanmayı önleyici ve haksızlığa uğrayan birey/grupların toplumsal yapı içinde bütünleştirici bir tavır takınmasına vesile olabilir mi? soruları akla gelmektedir. Zira toplum psikolojisi açısından “Müslüman idarecilere karşı samimiyetin” bu çerçevede sağlanmasının zor olduğu fitne sonrasındaki itiraflara da yansımıştır. Bu çerçevede İslâm (sünni-şii) siyaset geleneğinde söz konusu rivâyetlere yapılan atıfların yanında dönemsel olarak Müslüman idarecilerin yönetim anlayışlarını belirleyen rivâyetlerin niteliği ve toplum üzerindeki etkisi de ayrıca üzerinde durulması gereken konular arasındadır.

Kaynakça

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef fi'l-hadîs*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-islâmî, 2. Basım, 1403/1983.

Âlûsî, Muhammed Şükrî el-Bağdâdî. *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1314.

Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*. İstanbul: Kuramer, 2017.

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî*. 25 cilt. Beyrut: Daru lhyai't-türâsi'l-arabi, ts.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsül-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnu'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*. 14 cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2. Basım, 2009.

Babanzâde, Ahmed Naim - Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. ed. Salih Şengezer vd. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Basım, 2018.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süeyhl Zekkâr-Riyad Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-marife, 3. Basım, 2010.

Canikli, İlyas. "İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü". *İslâmî İlimler Dergisi (Kelam Sayısı) 4/4* (Bahar-Güz 2009), 307-328.

Cevâd Ali. *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrut: Daru's-Sakî, 4. Basım, 1422/2001.

Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*. Ankara: MARS T. ve S.A.Ş. Matbaası, 1957.

Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *Sünen-i Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 cilt. Riyad: Daru'l-muğnî, 1412/2000.

Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. 10 Cilt. İstan-

bul: Sönmez Neşriyat, 1978.

Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri*. çev. Mehmet Erdoğan. 4 cilt. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd. *Müsnedi Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abûlmuhsin et-Türkî. 4 cilt. b.y.: y.y., 1419/1999.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1436/2015.

Ece, Hüseyin K. *İslâm'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Goldzîher, Ignaz. *İslâm Kültür Araştırmaları 2*. çev. Mehmed Said Hatipoğlu - Cihad Tunç. 2 Cilt. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2019.

Gürler, Kadir. *Türk Modernleşmesi Sürecinde İktidar ve Din*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 5. Basım, 1993.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdâresi*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1420/2001.

Hatipoğlu, Mehmed Said. *Hız Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy -Gaybi Hadisler Meselesi-*. Ankara: Otto Yayınları, 4. Basım, 2015.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Halep: Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932.

Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah. *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravza'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 26 cilt. Cidde: Dâru'l-minhâc, 1430/2009.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmeu'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*. thk. Hüsameddin Kuddusî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-kuddusî, 1414/1994.

Itr, Nureddin. *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmu'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 34. Basım, 1436/2015.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musan-nef fî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebeüt'r-rüşd, 1409/1989.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi Buhârî*. thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1428/2007.

İbn Haldûn. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Sahih-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1414/1993.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût -Âdil Mürşid-Saîd el-Lehhâm. 5 cilt. Dimeşk: Dar-u Risâle, 1430/2009.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u sâdir, 3. Basım, 1414.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevver*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cidde, 1399.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünne*. thk. Muhammed Reşâd Salim. 8 Cilt. b.y.: Müessesetü Kurtuba, ts.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-ilmîyye, 1399/1979.

İmamoğlu, Abdullah Taha - Karataş, Veli. "İrâde-i Seniyyeyi Hadislerle Desteklemek: II. Mahmud Dönemi Şeyhülislamlarından Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi ve Hulâsatu'l-Burhan fî İtaati's- Sultan Adlı Risalesi". *Artuklu Akademi* 3/1 (2016), 21-54.

İmamoğlu, Abdullah Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Saffân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 4. Basım, 2009.

Kara, İsmail. *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1 -Hilafet ve Meşruiyet-*. İstanbul: Dergâh yayınları, 3. Basım, 2014.

Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 4. Basım, 2013.

Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sâri*. 10 cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, 7. Basım, 1323/1905.

Kayapınar, Hüseyin - Yeniçel, Necati. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.

Keleş, Ahmet. “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri”. *İstem* 4/7 (2006), 37-54.

Kınalızâde, Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî* haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Köklü, Recep. *Cemaatten Yana Tavır Almayı Emreden Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Köktaş, Yavuz. “Hadislerde Geçen “Sultan” Kelimesine Dair”. *Usul: İslâm Araştırmaları* 9 (2008), 229-242.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el- el-Basrî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Nşr. Mustafa es-Sekka, Beyrut, 1398/1978.

Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'-Ahvezi bi şerhi camii't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî, *Feyzül-kadîr şerhu'l-Câmi'is-sağîr*, 6 cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.

Müslim, Müslim b. Haccâc. *Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî. 5 cilt. Beyrut: Daru İhyai't-türâsi'l-arabî, ts.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. thk. Abdül-fettah Ebu Gudde. 9 cilt. Halep: Mektebetü'l-matbatî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 6. Basım, 1434/2013.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim*, 18 cilt. Beyrut: Daru'l-marife, 1418/1997.

Özkan, Mustafa. *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Araştırma yayınları, 2015.

Paçacı, Mehmet. "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı". *İslâmiyât* 1/1 (1998), 35-53.

San'ânî, Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed. *Sübülû's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm*. 4 cilt. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1379/1960.

Sindî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, ts.

Şentürk, Recep-Canatan, Kadir. "İrkçılık". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/124-131. İstanbul: TDV yayınları, 1999.

Şerif, Ahmed İbrahim. *Mekke ve'l-Medine fî'l-câhiliyye ve ah-di'r-Rasûl*. Kahire: Darü'l-fikri'l-Arabi, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed. *Neylü'l-evtâr*. thk. Enver Bâz. 6. Cilt. Mısır: Daru'l-vefa, 4. Basım, 1429/2008.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh. *Şerhu't-Tîbî ala Mişkâti'l-mesâbih*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 13 Cilt. Riyad: Mektebetü nezzâr Mustafa, 1417/1997.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 cilt. Mısır: Mektebetü Musatafa el-bâbî el-Halebî, 1395/1975.

Ûdeh, Abdulkâdir. *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*. çev. Ali Şafak. 2 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 2012.

Umerî, Ekrem Ziya. *Sahih Rivâyetlere Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.